

ZAŠTITA SPOMENIKA U TROGIRU TIJEKOM XIX. STOLJEĆA*

DANKA RADIĆ, prof.
Muzej grada Trogira

VRIJEME PRVE AUSTRIJSKE VLADAVINE

U prvim godinama austrijske vlasti život u Trogiru stagnira. Grad se ruralizira. Zbog političkih promjena i nesigurnih prilika zamrlo je gospodarstvo, plemstvo je počelo gubiti svoje povlastice i siromašiti. Tako propadaju i bogate plemićke palače, ruše se drevni spomenici, a umjetnine izložene propadanju raznose se ili prodaju u bescjenje.²⁰

Početkom XIX. stoljeća državna austrijska vlast pokazivaše veliko zanimanje za dalmatinske spomenike, te se počinje sustavnije brinuti o njima. Prema arhivskim podacima konzervatorska se služba u Dalmaciji osniva odmah na početku XIX. stoljeća. Predsjedništvo Vlade za Dalmaciju i Albaniju 4. travnja 1805. godine imenovalo je Trogiranina Ivana Luku Garagnina (1764-1841) za prvog konzervatora za Dalmaciju (Ispettore generale sopratutti gl'oggetti d'Antiquaria e delle Belle Arti).²¹

Ivan Luka Garagnin bavio se arheologijom i obavljao istraživanja u staroj Saloni. Starijske predmete koje je iskapao ili pak umjetnine koje je otkupljivao od stanovnika Salone pohranjivao u svojoj zbirci u Trogiru, a važnije nalaze bio je obvezan slati u bečke carske zbirke.²² Cilj osnivanja konzervatorske službe bila je želja cara Franje I. da zaštiti antičke spomenike u Dalmaciji od

uništenja i raznošenja, ali i da otkrije odnosno sakupi što više novih antičkih spomenika. Najvrjedniji predmeti morali su se predavati kabinetu za Dalmaciju, kojim je car namjeravao osnovati zbirku pri Carskom muzeju u Beču, a ostali bi nakon popisa i opisa bili izloženi u gradu na čijem su području pronađeni. Važno je napomenuti da je na taj način naša kulturna baština osiromašena za neke vrlo vrijedne spomenike. Franjo I. također je naredio da se svi spomenici iz prijašnjih uprava na posebno istaknutim mjestima, koji oblikom ili pak sadržajem pobuđuju mržnju prema austrijskoj vlasti, uklone ili unište, a ako pak imaju iznimnu umjetničku vrijednost, neka se pohrane na za to određena mjesta. Kako takve naredbe bijahu ponajprije političke, začuđuje činjenica da neki spomenici ipak nisu uklonjeni, primjerice mletački lavovi koji su kasnije, u nekim drugim političkim prilikama, uklonjeni ili pak potpuno porušeni.²³ Tako je već 1815. godine austrijska dvorska kancelarija svim općinskim upravama u Dalmaciji, pa tako i trogirskoj, uputila naredbu o čuvanju i zabrani uništavanja spomenika.

KRAKOTRAJNO RAZDOBLJE FRANCUSKE VLADAVINE

Neznatno vrijeme austrijske vladavine nakon pada Venecije 1797. pa do 1806. bilo je prekinuto kratkotrajnom vlašću Francuza za Napoleonovih osvajanja (1806-1814). Iako je trajala relativno kratko, francuska je uprava zaslužna za današnji izgled Trogira. Francuzi grade ceste, zatvaraju samostane, otvaraju škole na materinskom jeziku, a mnogo učiniše za uređenje grada. Porušiše gradske bedeme u duhu onodobnog shvaćanja prostornog uređenja, a i bastione, koji izgubiše obrambenu funkciju zbog svoje starosti, ali i razvoja topničke artiljerije kojoj više nisu

mogli odolijevati. Ujedno su sprječavali prozračivanje i osunčanost ionako stiještenih zgrada i palača. Sam maršal Auguste Marmont naređuje rušenje najprije zapadnih bedema grada zbog zdravstvenih, higijenskih, ali i estetskih razloga. Na njihovu mjestu planira uređenje šetališta i parkova. Godine 1808. podiže spomenik francuskoj vladavini - kameni glori jet, u klasicističkom stilu, na prostoru između kule sv. Marka i kaštela Kamerlenga, koji je sve do 80-ih godina XIX. stoljeća bio okružen morem. Građevnim materijalom dobivenim rušenjem zidina ili pak novcem prikupljenim od prodaje materijala na javnoj dražbi, nasipavaju se obale i okolni prostori tako da vizure grada Trogira poprimiše sasvim nove oblike.

VRIJEME DRUGE

AUSTRIJSKE VLADAVINE

Austrijska uprava nastavila je rušiti bedeme i bastione, tako da je nekima od njih potpuno uništen trag.²⁴ Saniraju se i uređuju obale, planira se uređenje Foše, produbljenje kanala, isušivanje Solina zbog malarije koja je znala pokositi stanovništvo Trogira. Brojne se palače preuređuju, stare se ruše i grade se nove. Na mjestu porušenih zidina nastaju nove zgrade, koje svojim volumenima odudaraju od postojećih struktura. Grad dobiva nove sadržaje, povećana je graditeljska djelatnost, a i ona gospodarska, trgovačka, pomorska. Poboljšani su higijenski, a time i zdravstveni uvjeti življenja, što je bilo dobro i pozitivno, ali, nažalost, Trogir je, kao i neki drugi dalmatinski gradovi, ostao bez svojih gradskih bedema i bastiona, zidina i kula koji su imali određene povijesne, umjetničke i spomeničke kvalitete. Trogir je ostao bez svog vizualnog identiteta, bez svoje prepoznatljivosti. Zamislimo, primjerice, kako bi bilo kada bi danas gradovi kao što su Dubro-

vník, Korčula ili pak Split izgubili svoje zidine i kule. Ali XIX. stoljeće je i vrijeme novih, revolucionarnih pokreta u gotovo svim djelatnostima ljudskog roda. Rađaju se nove ideje u filozofiji, sociologiji, politici, umjetnosti, tehnicima, znanosti i tehnologiji, koje utjecahu na organizaciju življenja, materijalnu i duhovnu kulturu grada Trogira, što znači i na zaštitu spomenika.

S razdobljem klasicizma u nas se pojavljuje i prva teorijska doktrina o vrednovanju kulturnog naslijeđa, koja bijaše zasnovana na proučavanju antičke kulture i umjetnosti. Početak arheoloških istraživanja dao je nove spoznaje o dostignućima tih kultura. Već tada započinju prve stručne intervencije u zaštiti i obnovi spomenika, kojima se nastojalo istaknuti antičko graditeljstvo, ali na žalost, često na štetu srednjovjekovnih, renesansnih, baroknih i ostalih povijesnih slojeva.

Organiziraniji rad na zaštiti spomenika u Dalmaciji, pa tako i u Trogiru, počinje tek sredinom XIX. stoljeća. Naime, 1850. godine, osnivanjem Središnjeg povjerenstva za istraživanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču (K. K. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale), Austrija započinje službenu organizaciju zaštite spomenika u svojim zemljama. To povjerenstvo, uz suglasnost upravnih vlasti, 1855. godine imenuje počasne konzervatore za pojedine okruge u Dalmaciji: Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor. Za svaki okrug imenovana su po tri konzervatora, i to za: I. prapovijest i antičke spomenike, II. za srednjovjekovne spomenike i III. za arhive.²⁵ Kako se događalo da su konzervatori bili zaduženi za veća područja i za više sekcija, te često zbog prezauzetosti i daljine nisu stizali navrijeme obavljati svoju dužnost, birani su pomagači konzervatora, dopisnici, koji su bili istaknuti kulturni i javni

djelatnici, ali koji zapravo nisu bili stručnjaci za zaštitu spomenika. Konzervatori i dopisnici nisu primali nikakvu materijalnu naknadu za svoj rad, pa su čak morali i putovati o svojem trošku.²⁶

Budući da se Trogir nalazio u splitskom kotaru, glede zaštite spomenika bio je u djelo-krugu konzervatora u Splitu. Split za počasnog konzervatora dobiva Vicka Andrića (1793 - 1866) tehničkog voditelja arheoloških istraživanja putem iskapanja.²⁷ Tako Ivana Luku Garagnina 1820. godine nasljeđuje njegov sugrađanin. Iako se Vicko Andrić rodio i pohađao osnovnu školu u Trogiru, nije pridavao posebnu pozornost njegovim spomenicima. Školovan u Rimu, na Akademiji sv. Luke, u duhu klasicizma, arhitekta Basilija Mazzolija i skulptora Antonija Canove, nadahnjivao se njihovim načelima pa je svu pozornost usmjerio na antiku, posebice na Dioklecijanovu palaču, koju proučava i konzervira. Ostale je spomenike zanemario. Na njegovo mjesto imenovan je 1872. godine Mihovil Glavinić (1833-1898), gimnazijski profesor i ravnatelj splitskoga Arheološkog muzeja.²⁸ Bio je voditelj I. i II. odjeljka splitskog kotara, a za III. odjeljak bio je zadužen Josip Alačević (1826-1904), arheolog i povjesničar koji je u to vrijeme bio dopisnik, a konzervatorom je imenovan 1878. godine.²⁹ Njegov nasljednik izniman je arheolog svjetskoga glasa don Frane Bulić (1846-1934), čija djelatnost u zaštiti kulturnih dobara u Trogiru bijaše vrlo plodna i važna.³⁰ Konzervator don Frane Bulić 25. kolovoza 1884. godine popisuje 165 spomenika te starih i umjetničkih predmeta u Trogiru, njegovoj bližjoj okolini i na otoku Čiovu. Popis je na talijanskom jeziku, a naslov mu u prijevodu glasi: Popis spomenika i starih umjetničkih predmeta u Trogiru vrijednih da se sačuvaju (Specifica dei Monumenti ed

oggetti antichi ed artistici degni da conservarsi a Trau). Popis obuhvaća crkve, samostane, javne građevine, palače, kuće, utvrde, ali i pojedine njihove dijelove: balkone, prozore, portale, krune bunara, grbove, kipove i istaknute natpise. Kako je riječ o vrlo zanimljivom popisu spomenika i starih umjetničkih predmeta, donosimo ga u cijelosti³¹. (Prilog br 1.) Na osnovi tog popisa možemo pratiti stanje spomeničke, graditeljske i kulturne baštine Trogira i danas jer su neki spomenici s popisa nestali, urušeni, porušeni, preneseni na neko drugo mjesto ili pak ugrađeni u druge objekte, a možda su i otuđeni, odneseni ili prodani u bescjenje. Tako je pod rednim brojem 25 upisana crkva Sv. Duha, Chiesa di S. Spirito, koja je porušena u prošlom stoljeću, nakon što je 1898. godine stradala u požaru. Pod rednim brojem 24 upisan je srednjovjekovni kip konjanika, viteza na trgu Sv. Duha, Statua di cavaliere del medioevo nella Piazzetta di S. Spirito. Vjerojatno je to bio kip s likom viteza Orlanda koji se nalazio na glavnome gradskom trgu, ali je kasnije premješten na trg Sv. Duha. Postojao je još u prošlom stoljeću i spominje ga slikar Emanuel Vidović. Pamte ga i građani grada Trogira, koji ga nazivahu Mate čizmar, jer je možda bio sličan onome što je do danas sačuvan u Dubrovniku.³² Svakako, inventura toga popisa, s obzirom na sadašnje stanje, mogla bi biti tema posebnoga znanstvenoistraživačkog rada.

Središnje povjerenstvo za istraživanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču imenovalo je 1884. godine Ivana Dominika Fanfognu Garagnina (Gian Domenico Fanfogna Garagnin) dopisnikom za grad Trogir. To je bila prva osoba koja se službeno bavila samo spomenicima Trogira i njegove okolice. On je bio obavezan obavje-

štavati Središnje povjerenstvo u Beču i konzervatora u Splitu o svim događanjima na terenu, što je on uredno i činio. Primjerice, 1897. godine počela se u gradu popravljati i proširivati ulica koja ide od sjevera gdje su nekada bila stara kopnena vrata do trga. Tom su prigodom srušeni zidovi vrta Garagnin Fanfogna kod njihove kuće i na uglu kod kuće Vagnacca. Tu su pronađeni ostaci zida grčkog Traguriona iz III. st. pr. Krista, koje je Fanfogna 30. travnja 1897. fotografirao³³. Postojahu namjere da se ostaci grčkog zida prenesu i ponovno slože u parku Garagnin Fanfogna, ali se od toga odustalo zbog tehničke složenosti i potrebe za većim materijalnim sredstvima za provedbu toga.³⁴ Potkraj stoljeća Središnje povjerenstvo za istraživanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču htjelo je imenovati Ivana Dominika konzervatorom Trogira za II. i III. odjeljak, tj. spomenike srednjeg vijeka i arhive, kako bi ga moralno obvezalo da sačuva dokumentaciju, arhiv i knjižnicu koju su članovi njegove obitelji namjeravali prodati kako bi podmirili dugove u koje upadoše zaslugom Ivana Luke. Don Frane Bulić bio je mišljenja kako to i nije dobra ideja jer je Ivan Dominik bio u lošim odnosima s Općinom u Trogiru. Uza sva nastojanja don Frane Bulića, nažalost, neki su dragocjeni dokumenti i rukopisi ipak prodani.³⁵ Nakon njega za dopisnika za grad Trogir i njegovu okolicu imenovan je 1914. godine don Ivan Delalle (1892-1962),³⁶ koralni vikar u Trogiru, koji je bio predsjednik Radovana, hrvatskoga kulturnog društva za sabiranje i čuvanje starina, osnovanoga 1928. godine. Don Frane Bulić 1. travnja 1920. godine imenuje Roka Sladu Šilovića (1872-1944) povjerenikom Bihaća, hrvatskoga kulturnog društva za istraživanje domaće povijesti, a odmah zatim postavlja ga povjerenikom Konzervatorijalnog ureda Dal-

macije za područje Trogira, tj. počasnim konzervatorom, koji treba nadgledati zaštitne radove na trogirskim spomenicima (opatija sv. Ivana Krstitelja i Sv. Barbara).³⁷

Ostaci zida grčkog Traguriona iz III. st.p.K., pronađeni 1897. godine. Foto:Fototeka Muzeja grada Trogira

ZAKONI, PRAVILNICI I PROPISI ZA ZAŠTITU SPOMENIKA

Kako je Dalmacija bila politički izravno vezana za Austriju, prve pravne formulacije s odredbama o zaštiti spomenika bile su done-sene u sklopu austrijskih zakona. Iz arhivske građe bilježimo neke zakone, pravila i propise na kojima se temeljila zaštita spomenika u Dalmaciji, što znači i u Trogiru: Nella Notificazione Conservativa 23. Marzo 1819. n. 4357 Patente Imperiale Bull. delle Legge dall' Impero;³⁸ Vladarska odluka od 31. prosinca 1850, kojom su postojeći građevni spomenici stavljeni pod zaštitu Vlade i koliko je god moguće morali su biti sačuvani;³⁹ Zaštita dalmatinskih spomenika od prodaje stra-

ncima;⁴⁰ Zaštita načela Centralne komisije u vezi sa zaštitom spomenika u Dalmaciji⁴¹. Bilo je propisano kako treba slati dopise Centralnoj komisiji u Beču, način pisanja tih dopisa, a za svaki predmet Centralnoj je komisiji trebalo pisati poseban dopis;⁴² upute o vođenju arheoloških istraživanja, u kojima se upozorava na nužnost reguliranja odnosa s vlasnicima na čijem se terenu bavlja arheološka istraživanja;⁴³ upute konzervatorima prilikom obnove crkava;⁴⁴ upute konzervatorima o potrebi zaštite starih grbova, itd.⁴⁵ Šezdesetih godina XIX. stoljeća u Trogiru je donesen Privremeni unutrašnji pravilnik sastavljen u doba načelnika Antuna Fanfogne. Između ostaloga, Pravilnikom je bilo određeno da se prvi predsjednik brine o osiguranju smještaja vojnika, drugi o čistoći grada, treći o sanitarnim prilikama, četvrti o građevnim dozvolama i nadzoru izgradnje zgrada i protupožarnoj zaštiti, a šesti je trebao voditi brigu o općinskim putovima.⁴⁶ Zanimljiv i za zaštitu spomenika važan bio je i Gradjevni pravilnik, donesen 15. veljače 1886. godine u Beču.⁴⁷ Tiskan je dvojezično (hrvatski i talijanski). Podijeljen je na ove dijelove: O dopustu gradjenja (1-14); O sgradam na rudovitim zemljištih (15-17); Propisi za zgrade (18-41); Razne odredbe (42-51); Polakšice za neke zgrade (52-59); Propisi koji se imaju ob služiti pokle je sgrada gotova (60-61) O Povjerenstvu za ures (62-64); O nadležnim Vlastima (65-74); O kaznama (75-78). U Pravilniku stoji da se bez dozvole nadležne vlasti ne smiju graditi nove zgrade, obavljati pregradnje ni dogradnje, kao ni bitni popravci, promjene ili rušenja u postojećoj zgradi. Za dozvolu gradnje vlasnik je morao prikazati građevnoj vlasti nacрте. Na osnovi svih podova zgrade, trebala se naznačiti debljina temelja i zidova, a u presjecima točno zabilježiti visina prostorija.

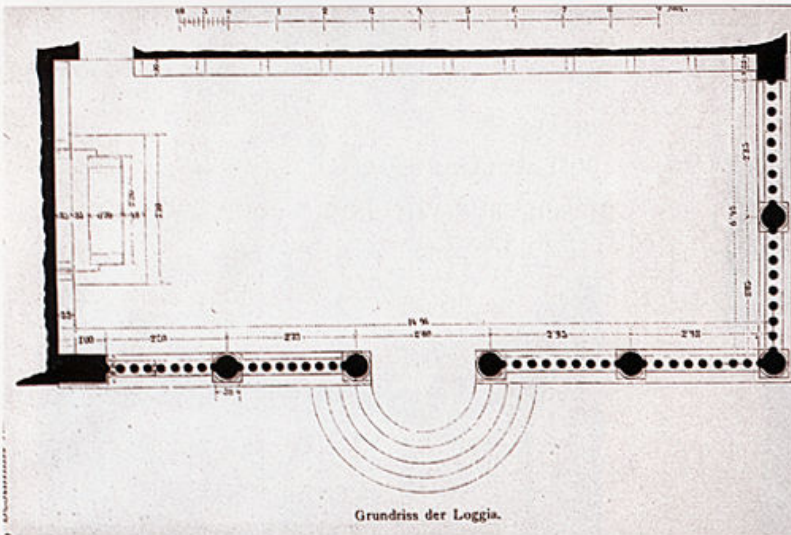
Zanimljivo je da svaki naris pokazivati će crvenom mašču ono što će se graditi, žutom mašču ono što će se srušiti, što se ima zadržati crnom mašču, novo drvlje smeđom mašču, a drvlje koje se ima ukloniti neće imati masti.⁴⁸ Pravilnikom su uređeni i odnosi sa susjedima. U dijelu koji govori o propisima za zgrade stoji da onaj tko počne graditi zgradu za koju je nužna dozvola građevne vlasti treba unajmiti osobe ovlaštene za upravljanje gradnjom zgrade, te obavijestiti vlasti o tome ali i prijaviti kada radovi započimaju, kako bi se navrijeme poduzele radnje u svezi s javnim prolaskom i sigurnosti građana.⁴⁹ Pročelja zgrade prema putu ili trgu moraju biti skladna, i boja im ne smije upadati u oči.⁵⁰ Građevne vlasti imale su pravo narediti rušenje zgrade ako je postojala opasnost od urušavanja. Tim je pravilnikom utvrđena i gradnja dimnjaka i peći kako bi se izbjegla opasnost od požara. Krovovi kućni imaju biti pokriveni criepom, kovinom, ili drugim gradivom nepodložnim požaru, a saponi ne smiedu nigda služiti na to, da se uza nje pribiju tavanice i strop donjemu podu.⁵¹ Za zaštitu spomenika zanimljivi su članci 62. i 63. Pravilnika O povjerenstvu za ures. Zbog toga ih citiramo u cijelosti.

62.

U svakom gradu, i u svakom glavnom mjestu Obćine, ako to odluči obćinsko vijeće, biti će ustanovljeno Povjerenstvo za ures, sastavljeno od pet članova, koje će izabrati obćinsko Vijeće većinom glasova izmedju osoba za tui svrhu sposobnijih.

63.

Povjerenstvo za ures ima biti upitano o svemu što, u stanovitoj mjeri sgrade ili naprave, ima ili može imati odnošaja na lica i urese izvanjske javnih i posebnih sgrada, na unutricu crkava, pozorišta, na vrtove, na javna šetališta, na grobovišta, na spomenike, na

Tlocrt lože, A. Hauser.

nadpise u kamenu, na smještenje šatora, na prebivanje kazka i njihovih nadpisa, na sve inokupno što se tiče uresa i razmjernosti trgova, ulica, šetališta gradskih, koji postoje ili se imaju zasnovati. Povjerenstvo za ures može od svoje učiniti predloge, koji mu se svide potrebiti boljitku i ukrasu grada ili glavnoga mjesta.

Budući da je glas Povjerenstva za ures bio savjetodavni, pitanje je kako se u praksi taj zakon provodio. Pravilnik je predviđao i kazne za prijestupnike koji se nisu držali odredaba Pravilnika. Za kršenje naredbi iz članka 8, 18, i 19. bila je određena globa od 200 fiorina ili zatvor od 40 dana, a za ostalo nepridržavanje bile su predviđene kazne za upravitelje gradnje i za vlasnike u iznosu od 100 fiorina ili zatvor od 20 dana. Iznimno se u slučajevima prekršaja prema članku 8. i 10. Pravilnika na trošak prekršitelja trebao srušiti dio gradnje ili sva gradnja. Iz arhivske građe saznajemo da je bilo ustanova i pojedinaca koji zbog nemara, nestručnosti ili osobnog interesa nisu provodili zakone i upute.⁵² Daljnja istraživanja u svezi s poštovanjem i pridržava-

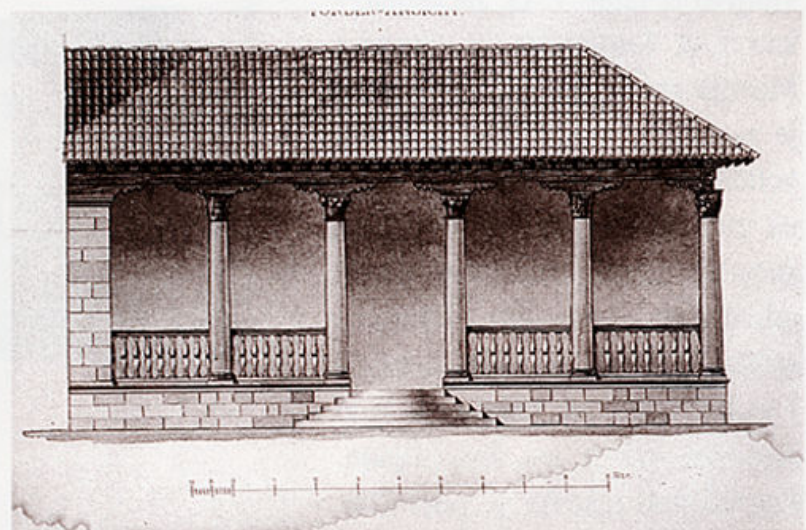
vanjem zakona, pravilnika i propisa o zaštiti spomenika mogla bi biti tema posebnoga rada. Svakako je to ovisilo i o osobnoj kulturi i namjerama pojedinaca, a nažalost, tako je i danas.

ZAŠTITA JAVNIH GRAĐEVINA I PALAČA

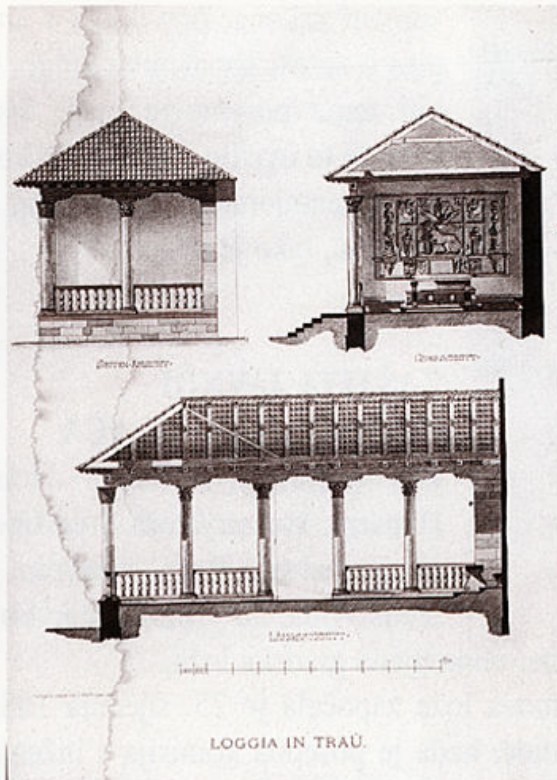
Pod vodstvom arhitekta Aloisa Hausera, konzervatora Središnjeg povjerenstva u Beču, državnim je sredstvima, u romantičarskom

duhu, obnovljena gradska loža.

Obnova lože započela je 25. siječnja 1830. godine, kada je posebna komisija s inženjerom Kurirom pregledala stanje građevine, a završena je tek potkraj XIX. stoljeća, u skladu sa znanstvenim konzervatorskim načelima. Obavljena je restauracija, zahvat na spomeniku s ciljem da se sačuva njegova materijalna, estetska i povijesna cjelovitost, tj. proveden je postupak vjerne obnove komada koji nedostaju.⁵⁴ Tijek obnove možemo pratiti iz dopisivanja Ivana Dominika i Konzervatorskog ureda.⁵⁵ U dopisu koji je konzervator Bulić uputio Općinskom upravi-

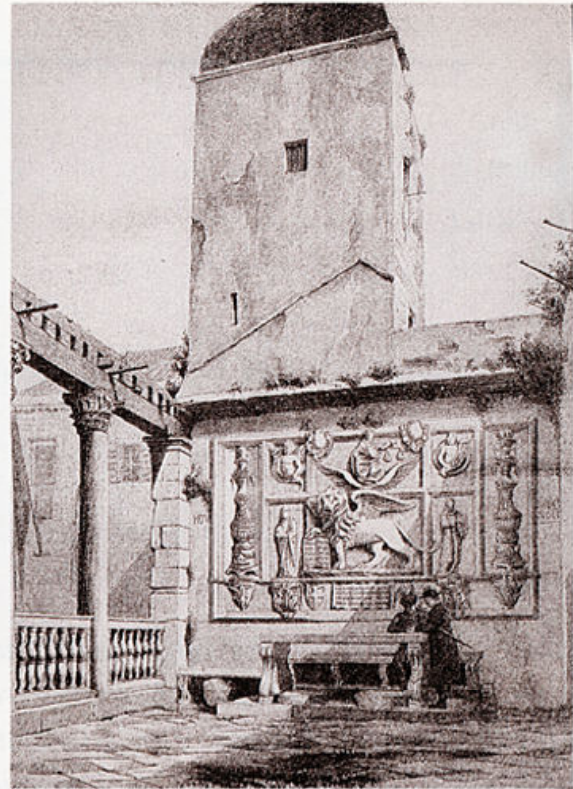

Crtež pročelja lože, A. Hauser.

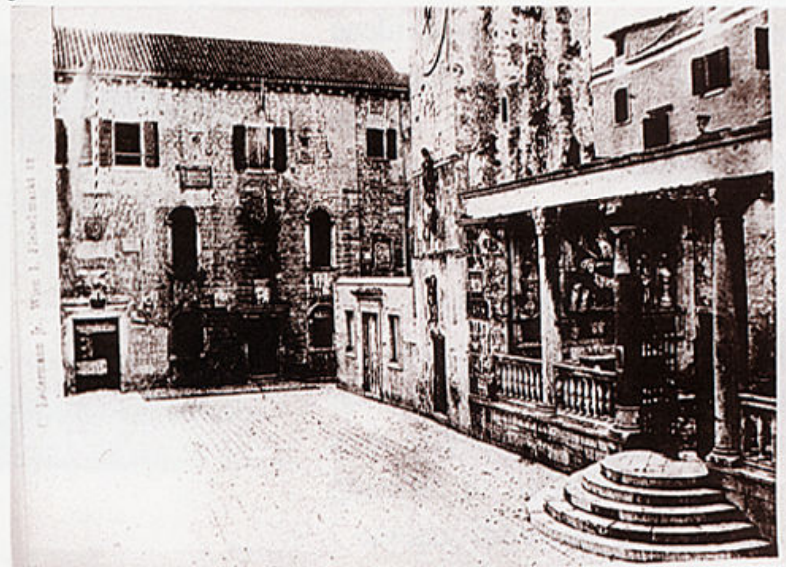
Crtež presjeka lože, A. Hauser .

teljstvu Trogir 5. XI. 1892. godine, Bulić donosi popis radnji koje se imaju načiniti, a koje su dogovorene prilikom njegova odlaska na teren u Trogir sa poduzetnikom i inženjerom kotarskog poglavarstva. Radnje se odnose na promjene stupova, kamenih pilona, vrata, kamenih ploča i stepenica. Donosi ih u cijelosti S. Piplović u svojoj knjizi "Graditeljstvo Trogira" u 19. stoljeću na str. 67. Potpuno propali krov lože, što je dobro vidljivo iz table T. G. Jacksona,⁵⁶ kao i iz fotografije iz fototeke Muzeja grada Trogira,⁵⁷ ponovno je sagrađen, s tim da su osnovne veličine bile zajamčene tragovima na građevini. Raspored i veličina stropnih greda jasno su se mogli odrediti po udubljenim ležištima u arhitravu iznad kolonade, a nagib i visina krova po obrisu na zidu susjedne crkve sv. Sebastijana. Propali pod također je popločan. Razmatranja i namjere o radikalnim intervencijama s premje-

Loža, T. G. Jackson

štanjem javnog sata s crkve sv. Sebastijana te nadogradnjom kata iznad lože, na sreću nisu ostvarena, jer bi se tim zahvatima ozbiljno narušio njezin spomenički integritet.⁵⁸ Nakon obnove lože Bulić predlaže povezivanje lože i crkve sv. Barbare u koju bi se mogle izložiti prikupljene starine i urediti mali muzej. Gradska vijećnica, bivša kneževa palača iz temelja se obnavlja u duhu romantizma i u

*Loža i Gradska vijećnica, iz fundusa fotografija Garagnin Fanfogna
Foto: Fototeka Muzeja grada Trogira*

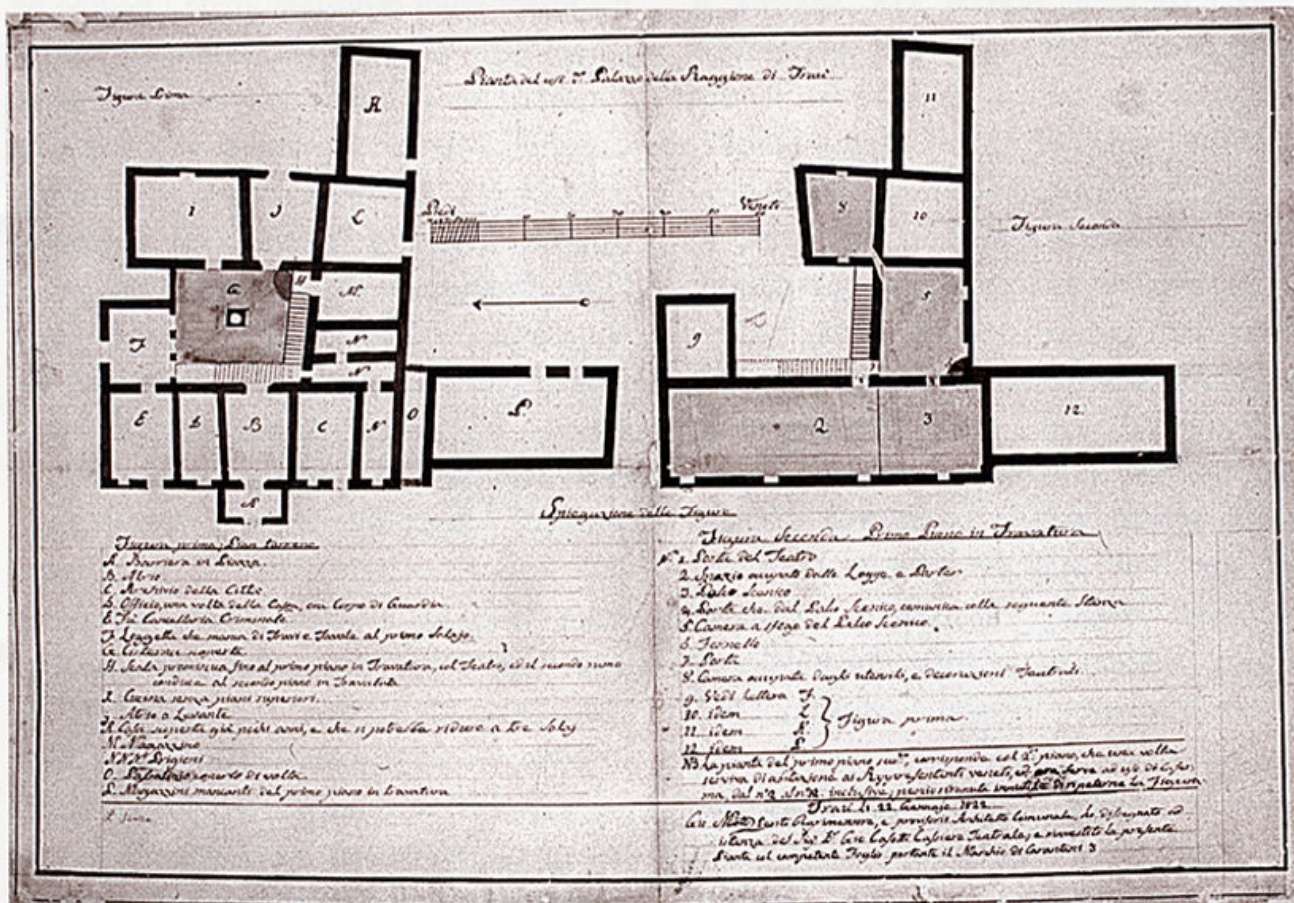
Gradska vijećnica, iz fundusa fotografija Garagnin Fanfogna. Foto: Fototeka Muzeja grada Trogira

neorenesansnom stilu. Temeljito je pregrađena i izgrađena potkraj XIX. stoljeća, tj. 1890. godine. Teško je ocijeniti zahvat rekonstrukcije i dogradnje jer je slabo poznato prijašnje stanje i očuvanost. Postoji nekoliko fotografija glavnog pročelja iz fundusa što je pripadao obitelji Garagnin Fanfogna, na osnovi kojih možemo zaključiti da je pročelje obnovljeno prema izvornom stanju.⁵⁹ Postoji i nacrt, Plan Gradske vijećnice u Trogiru, tj. tlocrt prizemlja i prvog kata *Pianta del cosi d' Palazzo Raggione di Traù*, koji je 1822. godine izradio privremeni općinski arhitekt Ivan Miotto⁶⁰ (Miotto je naziva Palačom pravde). Na tlocrtu prizemlja *Figura prima*; *Pianterreno* kapitalnim je slovima označen raspored prostora: A - pregrada na trgu *Barriera in Piazza*; B - atrij, *Atrio*; C - gradski arhiv, *Archivio della citta*; D - ured, svod kuće, sada tjelesna straža, *Officio, una volta della cassa, ora Corpo di Guardia*; E - bivši ured za obradu kri-

minalnih radnji, *Fu Cancellaria Criminalen*; F - ložica kojoj nedostaju grede i podovi na prvom katu, *Loggetta che manca di Travi e Tavola al primo Salajo*; G - otvoreni bunar, *Cisterna scoperta*; H - stube do prvog kata izmiješane s gradnjom za teatar; te drugi ogranak, koji vodi na drugi kat u gradnji, *Scala promiscua fino al primo piano in Trovatura, col Teatrio; ed il secondo ramo conduce al secondo piano in Travatura*; I - kuhinja bez gornjeg kata, *Cucina senca piani superiori*; J - atrij na istoku, *Atrio a levante*; K - kuća otvorena prije nekoliko godina koju je potrebno dovesti u prijašnje stanje na tri kata, *Casa scoperta gia pochi anni, e che si potrebbe rudure a tre Salaj*; M - skladište, *Magazzino*; N - zatvor, *N. N. Prigioni*; O - prolaz pokriven svodom, *Passatirico coperto di volta*; P - skladišta koja nedostaju na prvom katu za pranje, *Magazzini mancanti del primo piano in Lavatura*. Nacrt prvog kata u gradnji *Figura Seconda Primo*

Piano in Travatura prikaz je prostora označenih brojevima: 1 - vrata kazališta, *Porta del Teatro*; 2 - prostor koji zauzima loda i parter, *Spazio occupato della Loggia a Parter*; 3 - pozornica, *Palco Scenico*; 4 - vrata pozornice koja vode do sljedeće prostorije, *Porta che dal Palco Scenico, comunica alla sequente Stanza*; 5 - otvorena soba pozornice, *Camera a sfogo del Palco Scenico*; 6 - peć, *Fornello*; 7 - vrata, *Porta*; 8 - soba za sprave i kazališne urese; 9 - vidi slova, *Sedi lettera*; F - 20. isto, *idem*; I 22. isto *idem* K 22. isto *idem* P (9. 20. 22. 22. odnosi se na prizemlje). Na dnu plana stoji napomena da plan prvog kata na jugu odgovara onome na drugom katu. Nekad je služila kao obitavalište mletačkih predstavnika, a sada služi kao vojarna, te obuhvaća brojeve od 2 do 12: Trogir, 22. veljače 1822. Ivan Miotto privremeni geometar i općinski arhitekt, udovoljio je molbi odnosno predstavi gospodina dr. Ivana Casottija, kazališnog

blagajnika, koji je uložio, tj. reinvestirao u sadašnji plan ovjeren nadležnim žigom *Marchia di Carantani*. N 3 *La pianta dal primo piano sud co.; corrisponda col 2: piano, che una volta servira di abitazione ai Rappresentanti veneti, ed ora serva ad uso di caserma, dal n:2 al n: 12. inclusiva: perciò si/raputa inutile Diripeterne la sicureza, Trau li 22 Gennajo 1822. Gio. Miotto Perito Oqrimensore, e provvisorio Architetto Comunale, ho desegnato ad istanza del Sig: Dr. Gio Casotti Cassiere Teatrale; e rinvestito la presente col competente Foglio il Marchio di Carantani 3. Na osnovi toga, kao i današnjeg izgleda zgrade, može se zaključiti da su dogradnje i pregradnje bile velike, a koliko je pritom poštovano postojeće stanje, teško je utvrditi. Dogradnjom je ujednačena visina, pa sada cijela zgrada ima prizemlje i dva kata. Drugi se kat koristio tijekom XVIII. i XIX. stoljeća za kazalište. Kazališna sala de-*

Nacrt Gradske vijećnice iz 1822. godine, Ivan Mijotto.

korirana je 1859. godine,⁶¹ a 1882. godine zabranjena je njena uporaba zbog protupožanih propisa, jer je postojao samo jedan ulaz sa strmih stuba, a hodnici su bili uski. Stoga je 1890. godine donesena odluka o rušenju kazališta. Drugi je kat do 1859. godine služio i za vojarnu. Zbog zapuštenosti i ruševnog stanja bilo je potrebno obnoviti općinski dom. Projekt obnove izradiše arhitekti Josip Slade (1828-1911)⁶² iz Trogira i Ante Bezić (1849-1906)⁶³ iz Splita. Neke su prostorije proširene, a neke potpuno nove dograđene tako da je cijela zgrada znatno povećana. Najveće promjene doživjela je zapadna fasada, pročelje okrenuto prema glavnome gradskom trgu. Na drugom je katu umjesto četiri prozora pravokutnog oblika na sredini ugrađena trifora s balkonom, a sa strane po jedan prozor na luk, također s malim balkonima. Pregradnja zgrade završena je 1890. godine. Općinska je uprava 1893. godine namjeravala skupiti grbove

plemićkih obitelji i uzidati ih u dvorište općinske palače. Nekoliko grbova bilo je u kaštelu Kamerlengu i u bivšoj biskupskoj palači koja je srušena radi izgradnje zgrade suda te se don Frane Bulić usprotivio premještanju tih grbova, koji prema njegovu shvaćanju govore ponešto o povijesti spomenika i treba ih zadržati na tome mjestu.⁶⁴ Ipak, zaslugom Josipa Slade u zidove palače i dvorišta ugrađen je velik broj grbova i raznih spolija. Tako dvorište gradske vijećnice postade mali lapidarij, a mnogi kameni povijesni ulomci bijahu spašeni od austrijskih skupljača starina koji ih raznašahu. Iz arhivske građe Konzervatorijalnog ureda bilježimo dopis Ivana Dominika o namjeri Općinske uprave da uzme biforu iz samostana koludrica picokara te da je uzida u Općinski dom. Don Frane Bulić odmah je brzojavio načelniku Puoviću kako bi to zaustavio, na što mu je on odgovorio da mu to nije poznato.⁶⁵ Također postojao je prijedlog da se

Dvorište Gradske vijećnice. Foto: Fototeka Muzeja grada Trogira

Kuća Cippico - Gavalta. Foto:Fototeka Muzeja grada Trogira

gotička bifora s kuće Petra Sentinelle uzida u vijećnicu.⁶⁶ U ono doba nigdje se nije marilo za vjerodostojnu i točnu obnovu spomeničke zgrade, stoga taj potez J. Slade predstavljaše veliki kulturni podvig u zapuštenome i ruševnom gradu, pri čemu je njegovo rodoljublje došlo do punog izražaja. Na takav

projekt obnove Josipa Sladu navelo je sigurno loše stanje na području zaštite spomenika, posebice nemilosrdno uništavanje stilskih oznaka zgrada, kada su se pri restauriranju pojedinih objekata preinačavala pročelja gotičkih i romaničkih kuća, ali i uništavanja drugih znamenitosti što su ga provodile austrijske vlasti koje tako nastavljašu praksu francuske okupacije, za koje su sigurno porušene gradske zidine koje je dopuštanom mijenjanje originalnog oblika, bez smisla za povijesne vrijednosti ili arhitektonsku cjelovitost. Zbog toga već tada Zemaljski dalmatinski odbor u Zadru šalje cirkularno pismo svim općinskim upraviteljstvima apelirajući da se spriječi daljnje uništavanje spomenika i drugih kulturnih vrijednosti skupljanjem, otkupljivanjem ili utjecajem na privatnike. Za mnoge spomenike taj je poziv zakasnio.

Raskošna palača Lucić, stara i trošna, temeljito je pregrađena 1830. godine. Nakon smrti Ivana Lucića palaču je naslijedila obitelj Cerineo - Lucio, koja ju je 1850. godine prodala obitelji Demicheli. Ta trgovačka obitelj iz Splitske na otoku Braču provela je zadnju

Palača Lucić. Foto:Fototeka Muzeja grada Trogira

temeljitu pregradnju palače.⁷³ Srušila je pročelja i pregradila unutrašnjost. Dvorište je nagršeno umetnutim stubištem. Sačuvani su samo neki dijelovi dvorišta s balkonima, a neki zidovi i raskošni portal palače na sjevernoj strani djelo su radionice Nikole Firentinca. Središnja glavna dvorana na katu je nestala, a gotička trifora na njoj zazidana. Potpuno je izmijenjeno južno pročelje prema moru. Na njemu su otvoreni i pravilno nanižani novi redovi prozora, a njihov raspored i oblikovanje svjedoče o pomanjkanju kreativnosti. Otvoren je i glavni južni prizemni ulaz, koji dugim nadsvođenim prizemljem vodi do renesansnoga Lucićeva dvorišta. Novogradnji je tako potpuno promijenjen izgled i nastala je sadašnja glomazna trokatnica, te danas više nije moguće utvrditi ni rekonstruirati prvobitni izgled palače. Žrtvujući umjetničke vrijednosti iz praktičnih razloga, palača je pretvorena u stereotipnu stambenu zgradu. Tada je porušena i srednjovjekovna kula koju su Lucići bili preuredili za stanovanje.⁷⁴ Nakon pregradnje na palači Lucić očituje se historicizam, koji se u Trogiru pojavljuje rano. Kasnije je palača ponovno zapuštena, pa naš poznati danteolog dr. Antun Lubin (1809-1900)⁷⁵ i Roko Slade Šilović⁷⁶, zaslužni čuvari gradskih starina, ponovno upozoravahu na potrebu njezine zaštite.

Na sjevernoj strani otoka Čiova, nasuprot povijesnoj jezgri grada Trogira, u drugoj polovici XIX. stoljeća izgrađena je kuća Moretti prema nacrtu arhitekta Josipa Slade. Zapravo, riječ je o temeljitoj pregradnji starije zgrade tako da se doima kao novogradnja. Sjeverno i zapadno pročelje temeljito su obnovljeni.⁷⁷

ZAŠTITA SAKRALNIH SPOMENIKA

Iz arhiva Konzervatorijalnog ureda u Splitu bilježimo stalne molbe i popis onoga što bi u gradu Trogiru trebalo mijenjati i popravljati. Tako se od 1875. godine pa sve do kraja stoljeća stalno upozorava na potrebu popravka katedrale.⁷⁸ Predloženo je da se radovi povjere arhitektu Hauseru, konzervatoru Središnjeg povjerenstva iz Beča, koji je treba doći u Split radi obnove splitske katedrale.⁷⁹ Za popravak katedrale spominju se nacrti arhitekta Klinnenberga, profesora Obrtne škole u Beču, koji je zajedno s Hauserom dolazio u Split radi priprema radova.⁸⁰ Tijekom XIX. stoljeća nisu obavljani neki veći zaštitni konzervatorski radovi na katedrali, osim što je za potrebe kolegijalne crkve dograđena postojeća sakristija sa sjeverne strane. Radovi su obavljeni 1862. godine i u te je prostorije smještena kaptolska knjižnica sa

Radovanov trg. Foto: Fototeka Muzeja grada Trogira

starim ispravama, dokumentima, pergamenama, inkunabulama i kodeksima. Dograđeni dio sazidan je dobro obrađenim kamenom, i to u neogotičkim oblicima. Glavno mu je pročelje okrenuto prema zapadu i gleda na mali gradski trg. Po sredini prizemlja nalaze se vrata, te dva prozora sa strana i tri prozora na katu. Svi otvori imaju jednostavne okvire i završavaju šiljatim lukovima. Kako iz sjevernoga bočnog broda strše neusklađeni dodaci između kojih su mrtvi, neodređeni prostori, novom se prigradnjom još više uništio okolni vanjski prostor sa sjevera crkve. Oltari Milosrđa i Krštenja prerađeni su u mramor 1847. godine. Don Rikardo Tacconi, koji je imenovan novim članom crkovernarstva 1866. godine, posebice se brinuo za kolegijalnu crkvu. Njegovim marom nabavljena je nova crkvena odjeća i mnogo je dragocjenoga starinskog namještaja popravljeno. Nadžupnik Travirca restaurirao je gotički drveni kor iz XV. stoljeća, rad domaćeg majstora Ivana Budislavića. Pobrinuo se za rekonstrukciju atrija i krova iznad jednog crkvenog broda. Njegova je i zamisao o temeljitoj obnovi orgulja. Kanonik don Julije Toletti ostavio je kolegijalnoj crkvi 200 forinti za popravak željezne ograde u trijemu crkve. Crkovinarstvo je naručilo popravke triju apsida 1888. godine. Trošne kamene blokove zamijenio je zidar Ignacij Rubignoni, koji je to nekvalitetno obavio. Dopisom od 4. listopada 1888. godine don Frane Bulić tražio je objašnjenje u svezi s time. Dobio je odgovor od G. Fanfogne da je zapravo riječ o nemaru crkovinarstva koje se nije potrudilo zaposliti sposobnije klesare.⁸¹ Na poziv Dr. Mate Zannonija, koji je 1887. godine imenovan mitronosnim opatom grada Trogira, Josip Slade detaljno je pregledao katedralu. Popevši se na zvonik, uočio je dvije rupe kroz koje je prodirala voda i

ugrožavala portal, te ih je odmah zatvorio. Ujedno je savjetovao Zanoniju da nastavi s popravkom apsida. Veći konzervatorski radovi na katedrali obavljani su početkom XX. stoljeća.⁸²

Kako je R. Tacconi 1881. godine bio imenovan predsjednikom bratovštine Djevice od Karmena, uspio je obnoviti trošnu crkvu Gospe od Karmena. Zgradu sjedište bratovštine uklanja 1892. godine i na istome mjestu podiže novu, koja je dovršena tek 1897. godine. Proširio je i uredio trg pred crkvom, popravio njezin vanjski izgled, posebno bočna vrata sa sjeverne strane, ulaz u zvonik i pjevalište. Njezinu je unutrašnjost popločao, opremio bogatim namještajem, oltarima i predmetima za obrede. Proširio je i modernizirao sakristiju, a 1889. godine nabavio je orgulje.⁸³

Stalno je isticana potreba popravka crkve sv. Ivana Krstitelja, ali crkva je obnovljena tek početkom XX. stoljeća prema projektnoj dokumentaciji koju je izradio Ćiril Iveković.⁸⁴ Na njegov prijedlog glavno je pročelje, koje je bilo pomaknuto naprijed radi produženja crkve, vraćeno u prvobitni položaj, a noviji su bočni prozori na njemu zatvoreni. Tako je građevini vraćen izvorni izgled. Postupak koji je Iveković primijenio pri uređenju crkve sv. Ivana može se smatrati vrlo uspješnim.⁸⁵

Tijekom XIX. stoljeća mnoge su crkve i samostani u gradu zatvoreni ili porušeni. Zbog trošnosti se 3. siječnja 1831. godine srušila crkvice Blažene Djevice Marije, kraljice anđela, koja je pripadala konventualcima Sv. Lazara na otoku Čiovu. Sve što se moglo spasiti preneseno je u crkvu sv. Kuzme. Crkva Gospe od Anđela popravljena je 1835. godine. Ranosrednjovjekovna crkvice sv. Marije od Plokate na gradskom trgu bila je potpuno zapuštena.⁸⁶ Zbog opasnosti od pada srednje, najveće kupole koja je str-

šala nad drugima, odlučeno je da se radi sigurnosti osoba koje ispred nje prolaze sruši. Tako je 1851. godine crkvice srušena i danas se u dvorištu župne kuće nalaze samo njeni ostaci u obliku temelja. Crkva sv. Roka srušena je 1866. godine. Tijekom XIX. stoljeća koristila se kao mrtvačnica, ali je zbog trošnosti kora i opasnosti od pada i pogibelji, mrtvačnica preseljena u crkvu sv. Mihovila. Bilo je predviđeno da se i kor prebaci u crkvu Sv. Mihovila.⁸⁷ Zbog vlage i trošnosti crkva Svih Svetih zatvorena je 1885. godine.⁸⁸ Crkva sv. Duha i kuća De Michelija, sa skladištem petroleja, ulja i buhača, stradala je 1898. godine u požaru. U velikim pregradnjama gotovo je potpuno nestala crkvice Sv. Lava (ili sv. Barbare, sv. Nikole). Sv. Leon nalazi se u popisu zgrada 1830. godine (katastarski broj 605), zapisan kao štala površine 8 klaftera (29 m²). Celio Cega 1854. godine bilježi da je Sv. Leon kovačnica. Početkom XX. stoljeća kupuje je kovač Božo Tironi i pretvara u stambenu zgradu.⁸⁹

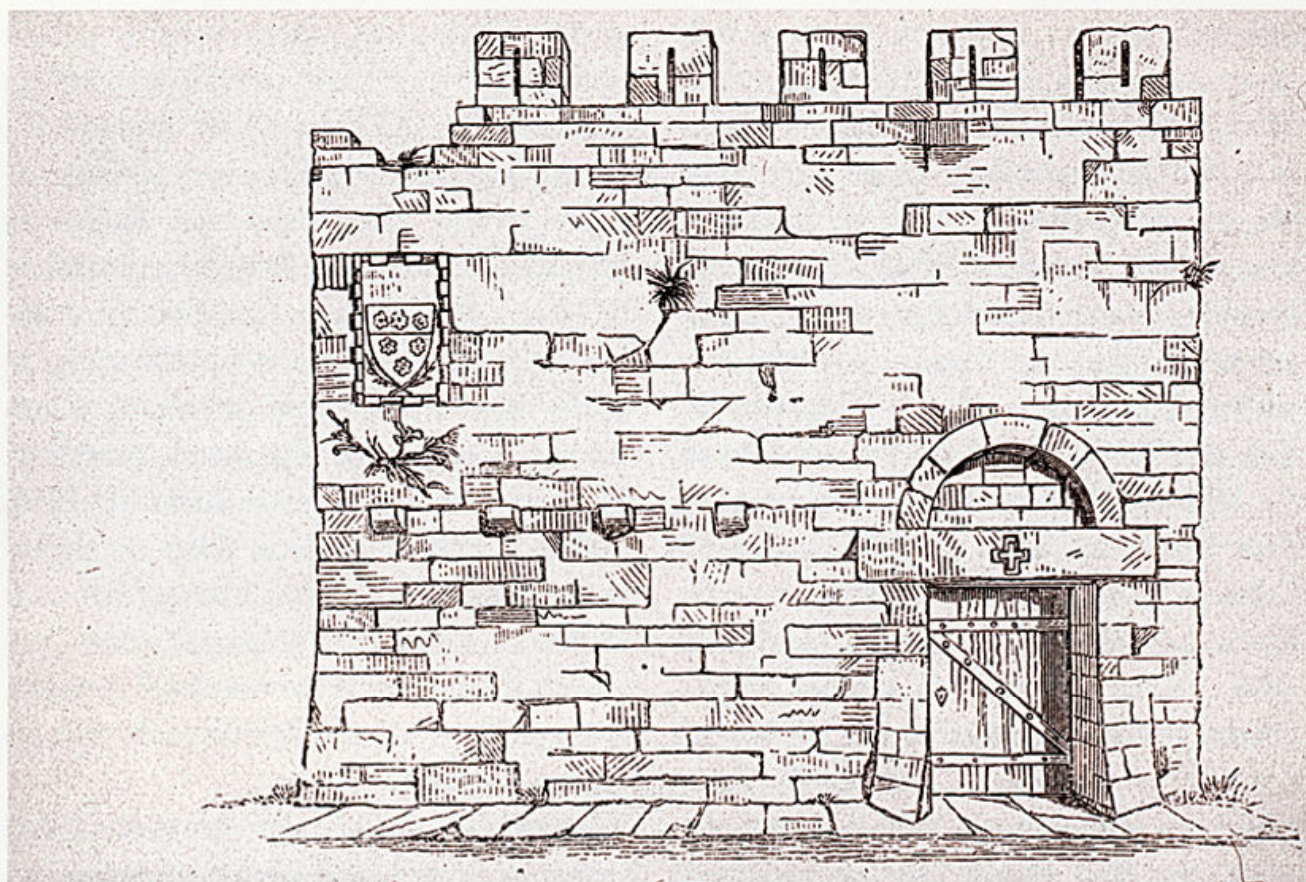
Neki stari kompleksi koji su izgubili osnovnu namjenu zapušteni su ili su dobili sasvim novu namjenu, obično neprimjerenu njihovoj važnosti i prostornom ustroju. Pri adaptaciji se nije mnogo pazilo na postojeće stanje i izgled tih objekata. Taj grubi prakticizam u korištenju posebice je pogubno djelovao na zgrade napuštenih samostana sv. Mihovila (samostan benediktinki ukinut je 1806. godine) i sv. Petra. (1796. godine). Nakon ukinuća 1862. godine popravljala se samostan sv. Mihovila. Radove je izvodio Frane Marić, uz nadzor Antuna Mavretića. Tada je postavljen novi krov i ožbukani strop, napravljen vijenac ispod njega i obavljani još neki manji zidarski radovi u unutrašnjosti.⁹⁰ Samostanska se zgrada sv. Petra nakon ukinuća (zadnja koludrica napustila je samostan 1796. godine) preuređivala za stanove za vojnike kojima

je crkva služila kao kapela. Sklop se polako urušavao, pa ga je kupio Juraj Šilović, koji ga je sredinom XIX. stoljeća popravio i temeljito preuredio, pri čemu se potpuno izgubio izvorni izgled samostana. Radovi za uređenje samostana sv. Dominika izvodili su se 1860. i 1861. godine. Pri adaptaciji samostana nije bilo većih građevnih zahvata jer se radilo samo o prenamjeni prostora tj. o uređivanju i opremanju zapuštenih prostorija. Pročelje samostana restaurirano je 1858. godine.⁹¹ Potkraj stoljeća sklop dominikanskog samostana, crkva i klaustar bili su u kritičnom stanju. Krov je propao, zidovi popucali, a namještaj je bio oskudan i dotrajavao. Ipak, prošlo je više od desetljeća do početka radova obnove.

Tijekom XIX. stoljeća nisu obavljani nikakvi radovi na crkvi i samostanu benediktinki sv. Nikole. Nakon posjeta Trogiru, car Franjo Josip I.⁹² dodijelio je gradu pomoć za uređenje zakloništa samostana sv. Franje (picokara) 1891. godine, a početkom 1897. godine za uređenje zgrada samostana benediktinki sv. Nikole. Godine 1854. Kukuljević je u samostanu sv. Nikole našao više starih hrvatskih rukopisa, među kojima dva zbornika, jedan Petra Lucića Vartal, a drugi Ivana Lulića.⁹³ Potkraj stoljeća grade se i župne kuće u okolici Trogira: 1889. u Vinišću, 1893. u Okrugu na Čiovu, 1898. u Segetu. Ostale se uglavnom obnavljaju kao i crkvice, a radovi se nastavljaju i početkom XX. stoljeća.

GRADSKE ZIDINE I KULE

Tijekom XIX. stoljeća porušene su i nepotrebne zidine i kule koje su smetale gradu, a stršale su na obali sve do 1872. godine.¹¹⁵ Već maršal Marmont naređuje rušenje zidina na zapadu između kaštela Kamerlenga i kule sv. Marka. Šezdesetih godina srušen je dio gradskog zida na južnoj obali i vrata sv. Roka

Crtež gradskog zida s vratima Sv. Roka, R. Eitelberger.

kod crkve sv. Dominika. Kako je crkva sv. Roka srušena 1866. godine, to bi mogla biti i godina kada se ruše ostaci gradskog bedema te vrata sv. Roka. Eitelberger u svom djelu *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Trau, Spalato und Ragusa* donosi crtež gradskog bedema na kojemu su vrata što na nadvratniku ispod lunete imaju križ¹¹⁶. Prema njegovu navodu da se u blizini crkve sv. Dominika, koju opisuje prije toga, još uvijek nalaze ostaci starih gradskih zidina i jedna ušćuvana kula jednostavnih i skromnih oblika, zaključujemo da je riječ o ostacima bedema i vratima sv. Roka.¹¹⁷ Na crtežu sa strane vrata nalazi se i jedan grb, u kojemu prepoznajemo grb venecijanskog admirala Petra Loredana (XV. st.), koji se nalazi u lapidariju Muzeja grada Trogira.¹¹⁸ Srednjovjekovna kula Lucić porušena je prilikom temeljite pregradnje palače Lucić 1850. godine.¹¹⁹ Uklonjeni su i ostaci gradskog bedema te polukružna kula Malipiera

iza katedrale.¹²⁰ Materijal od porušenih zidina i kula služio je se za nasipanja obale ili se pak prodavao na javnoj dražbi, a novac od prodaje trošio se za uređenje obale.

Tako se sačuvala samo kaštel Kamerlengo i kula sv. Marka.¹²¹ Postojaše i namjera državne uprave da poruši kaštel Kamerlengo 1848. godine, koja se, srećom, nije ostvarila. U kaštelu Kamerlengu, osim što su porušene zgrade, skladišta u unutrašnjosti, obavljani su manji zaštitni zahvati 1858. godine. Između ostaloga, Vicko Katalinić i Antun Zanne postavili su stup za zastavu i obnovili drvene stube te vrata u prizemlju i na prvom katu kule. Materijal od porušenih skladišta, zgrada u kuli Kamerlengo upotrijebljen je za temelje čiovskog mosta izgrađenoga 1868. godine.¹²² Općina se 1863. godine obratila konzervatoru Andriću s molbom da nešto poduzme za popravak kaštela Kamerlenga, koji propadaše. Potkraj stoljeća ponovno je upozoravano na trošno stanje tvrđave Kamerlengo i

nužnost popravka. Iz arhive Pokrajinskoga konzervatorijalnog ureda bilježimo stanje spomenika u Trogiru 1879. godine, posebice lože i kule Kamerlengo, uz primjedbe dr. Fr. Swida.¹²³ Mašikule i merloni, fortifikacijski elementi za neposrednu obranu na jugoistočnoj kuli, prijetili su padom, te je tadašnji dopisnik Gian Domenico Fanfogna, kao dopisni član Središnje komisije za spomenike u Beču 27. listopada 1885. uputio konzervatoru Buliću molbu da poduzme mjere zaštite.¹²⁴ Ali, nažalost, malo je učinjeno, kaštel je i dalje propadao, kamenje se urušavalo i ugrožavalo prolaznike, a korov se uvlačio u spojnice i rastresao zidove. No moramo napomenuti da se situacija ni nakon više od sto godina uopće nije promijenila. Kaštel Kamerlengo i dalje propada.¹²⁵

IZGLED GRADA

U drugoj polovici stoljeća sve se veća pozornost pridaje izgledu grada iako još uvijek ne bijaše razvijenog osjećaja za ukupnost nego samo za pojedinačne objekte. I danas često podliježemo smislu za pojedinačno (za detalj, zgradu) iako je jedan objekt gotovo uvijek dio određenog sklopa koji treba integralno vrednovati. Općinska je uprava vodila brigu i ugovarala radove u svezi s komunalnim uređenjem grada i izgradnje. Isprva sve je to bijaše na primitivnoj razini zbog siromaštva, nedostatka financijskih sredstava (država je malo izdvajala za obnovu spomenika), stručnjaka, ali i zakonskih propisa. Pokatkad su nastajali nespornizumi između trogirke Općinske uprave i konzervatora, koje nastojaše riješiti sporazumno. Općina je često zbog praktičnih potreba i razloga, bilo estetskih, higijenskih ili pak zdravstvenih, bila sklona žrtvovati spomenik. Na mjestu srušenih kuća u

povijesnoj jezgri Trogira šire se slobodni prostori pa nastaju mali gradski trgovi, reguliraju se ulice, ili se pak podižu nove zgrade. Već početkom stoljeća načelnik dr. Josip Nutrizio planira popločati trg i za to sam prilaže 100 forinta. Uređenje trga započinje tek sredinom stoljeća. Zapadno od katedrale, na gradskom groblju zvanom Cimatorij, 1850. godine uklanjaju se grobovi i postavlja pločnik.¹²⁶ Zbog nedostatka sredstava radove potpomažu bogati građani novčanim prilozima. Tako je na kraju trg dovršen za vrijeme načelnika Antuna kneza Fanfogna.¹²⁷ Popločavaju se i ulice, a planira se i osvjetljenje trga. Posebnu pozornost općina pridaje upravo rasvjeti trga. Načelnik Fanfogna je 1862. godine uveo prve petrolejske svjetiljke.¹²⁸ U Muzeju grada Trogira čuva se projekt engleskog arhitekta T. G. Jacksona iz 1886. godine za noćnu rasvjetu brojčanika javnog sata na tornju renesansne crkve sv. Sebastijana fenjerima.¹²⁹ Jedan je fenjer kasnije prebačen u atrij glavnog ulaza katedrale.¹³⁰ Pregovori o obnovi potpuno dotrajalog mosta preko Foše koji je spajao grad s kopnom započese 1852. godine. Prema projektu arhitekta Josipa Slade iz Trogira, radovi su obavljani tijekom 1859. i 1860. godine. Drvene grede starog mosta, prodane na javnoj dražbi zamijenjene su kamenim stupovima i grubim kamenjem. Predradnje za obnovu mosta koji je spajao grad s otokom Čiovom, prema projektu arhitekta Giuseppea Mausera, započele su u svibnju 1863. godine i trajale više od desetljeća.¹³¹ Obavljeni su i neki radovi na uređenju obala uz mostove, a 1861. godine započela je rekonstrukcija južne obale grada od mosta za Čiovo do mola pred zgradom zdravstvenog saniteta, a odatle prema zapadu, do novog stupa za vez.¹³² Uređenje obale istočno od kopnenog mosta završeno je 1895.

godine, a u ožujku 1898. godine započelo je uređenje Foše, koja dijeli grad od kopna koje je nastavljeno i u XX. stoljeće. Nova linija obale na otočiću išla je na zapadu od kule sv. Marka pa do ostataka mletačkog bastiona Bernardo u parku Sofija. Ti pomorski radovi i uređenje parkova, podignutih 1870-ih godina na mjestu srušenih utvrda učinili su da je grad potpuno izmijenio lice.

Osim domaćih konzervatora Andrića, Glavinića, Alačevića i Bulića, koji su radili na trogirskim spomenicima, povremeno su dolazili i članovi Središnje komisije iz Beča. Alois Hauser surađivao je na obnovi crkve sv. Ivana, općinske palače i lože; Alois Riegl ra-

dio je na crkvi sv. Ivana, na katedrali i dominikanskom samostanu; Max Dvořák surađivao je na crkvi sv. Barbare, itd. Zbog toga i ne čudi velik utjecaj austrijske konzervatorske škole i njezinih profesora A. Riegela i M. Dvořaka. Graditelji koji su pridonijeli izgradnji grada bili su Trogirani V. Andrić i J. Slade, te B. Mazzoli, G. Selva, A. Hauser, A. Bezić, V. Paut, P. Koludrović, Č. Iveković, M. Karlovac, J. Monti i E. Žagar.

Spisica
 Monumenti ed oggetti antichi, od artistici
 degni da conservarsi, a Traù

1. Duomo col piccolo obelisco in Piazza (esterni ed interni) (colle anse)
2. Palazzo comunale, fu del Conte (esterno e interno)
3. Loggia comunale in piazza
4. Torre dell'orologio colla sottoportavi chiesa di S. Sebastiano.
 Proprietà degli Eres Paurch - Abbrascorch
5. Case unite furono Coppico in piazza (esterni e interni), proprie-
 tà Sestruella, Tacconi, Stojan Paurch, Radich Bellissimo, de
 Nutricie, Antonis Lubin, P. Kirchmayer;
6. Chiesa dell'Abbaria di S. Giovanni Battista (esterni ed interni)
7. Stemma al portone della casa fu Paurch alla detta Chiesa;
8. Palazzo episcopio ora Giudizio e Ufficio Reale (esterni ed interni)
9. Loggia e poggioroli della piccola casa de Sartoni presso il detto Episcopio;
10. Scala della Casa domiziale fu Sartoni;
11. Casa Dragazzo di fronte all'ingresso del Monastero di S. Michele;
12. Monastero delle m. Benedittine di S. Michele (esterni ed interni)
13. Chiesa di S. Nicola (esterni ed interni)
14. Leone col leonchiuso presso la porta Marina.
15. Porta Marina (colle ante)
16. Loggia comunale presso la stessa Porta
17. Torre del Monastero di S. Michele alla Marina avente un gran-
 de poggiorole;
18. Recchio standard comunale alla marina
19. Torre e proprietà del Monastero di S. Michele a fianco della Porta marina
20. Interno della casa degli Eres gr. Giacomo Dumfeli (fu Lucio) alla marina e
 suo portone esterno a Nord
21. Portone arcuato del cortile della casa Antich e de Grario nel Piazza
 la di S. Spirito;
22. Finestra gotica della Casa di Nutricie presso la caserma delle Guardie di Ferro
23. Porta della Città presso la Chiesa di S. Spirito con affresca sulla parte interna;
24. Statua di cavaliere del medio evo nella piazzetta di S. Spirito;
25. Chiesa di S. Spirito;
26. Cortile della Confraternita della detta Chiesa, col portone d'ingresso;
27. Chiesa di San Demetrio (esterni ed interni)

28. Cartelle del Convento di S. Domenico;
29. Piccola finestra gotica a 4 fori, a pianterreno fra le case Lasso e Candia, presso lo square fu Cattalovich ora comunale;
30. Castello Camasfuga (colonne ed interne);
31. Belvedere fra il detto Castello e la Torre S. Marco nel piazzale detto Batteria;
32. Torre di S. Marco;
33. Colonne di una pergola di proprietà di Spiridione Rausch, nella sua casa alla Batteria; era Rausch;
34. Casa di Caris presso la Chiesa di S. Michele;
35. Tortone e Campanile della Chiesa di S. Michele, nonché il suo interno; due capitelli;
36. Portone ^{di casa} del Castello della Scuola dal lato Nord presso la predetta Chiesa di S. Michele;
37. Tortone nella Calle di Carmeni presso la Casa Marzanovich, al croce n. 238;
38. Iscrizione del 1533 presso la stessa casa or ora alla casa fu Petric' ora Tuorch;
39. Portone della Chiesa di Carmeni coll'iscrizione saputa da comica e con sottostante lamina bronza;
40. Stemma sopra la porta esterna, (dal lato di Nord della sagrestia di Carmeni);
41. Stemma al lato Sud dell'orto Calabotta e Poble nella proprietà di Carmeni;
42. Iscrizione sull'architettura della Porta di Vest della Casa dei Carmeni di fondo alla casa fu Petric' ora Tuorch;
43. Finestra bifera gotica al primo piano della Casa patrizia n. 100, tra il piazzale Obrov;
44. Chiesa di Agnissante;
45. Tortone (perì cadente) dal Castello Suria in Borgo Agnissante presso la casa Dvosi;
46. Finestra lombardesca, che prospetta fra Sud sulla muraccia Puz, vecchia di Boloni;
47. Capitello in legno all'angolo S. E. della Casa di Anton Rausch Bellissimo, presso la casa Marzoch;

48. Portone arcuato dal lato Est della Casa Guina Parada
in Borgo al circo N. 33;
49. Pianottolo sul cortile della Casa della Fondazione Sordani,
nonchè fu Piuello, nonchè stemma sopra la porta del pian-
terottolo stesso, due porte & bottega della medesima casa
nella contrada di Penante, e spoggiolo del primo piano
nel fondo del chiosuolo;
50. Casa di S. Andrea nel Campicello di S. Pietro, e specialmente
se il portone stemmato ed il cortile;
51. Casa di Diego Paladino (fu Paladini) coll'annessa casa sopra,
tra la medesima;
52. Casa vecchissima di facciata a quest'ultima casa Paladino, lun-
go il lato della facciata di S. Pietro, di proprietà di certo Cin-
cimbella domo girato a S. Pietro e a Piarcolico;
53. Chiesa di S. Pietro (esterni ed interni)
54. Casa fu Carosich e compagni, colla finestra gotica in alto so-
pra la scala esterna, e specialmente tutto il lato di mezzo
della casa stessa;
55. Capitello e portone dal lato di Nord, e finestra gotica ad Ovest della
Casa Sordani (al N. 50 di questo elenco);
56. Stemma e sottopostata iscrizione dal lato Sud della casa degli
Eredi di Giovanni Flato a Obbau;
57. Portone e colonne angolari esterni, nonchè portone sul
Cortile a Est nella casa fu Falleria di Giovanni Sagnara
al circo N. 56.
58. Portone di Ovest e soprastante finestra: una gotica al I
piano ed una lombardica al II della casa degli Eredi di
Valentino Poble al Circo N. 58.
59. Architrave con stemmetto (un drago) sul portone di mezzo
tra le Case Gravello Portici.
60. Tegola e finestra gotiche della muraglia di Giovanni Sagnara
fu Borgoforte, in S. Lavinio, presso la casa Guidotti di Sagnara;
61. Nel cortile di questa casa avanti soprastante di una finestra sopra
gotica dal lato ovest della Casa di S. Paolo Bellisimo al circo
N. 68, che pretende sia stata di S. Agostino Cavotto.

- 5
77. Due finestre arcuate sopra il volto Lanfogna Garagnin che congiunge la loro casa dominicale colla Casa de Nutridis
78. Stemma gotico di proprietà dei coniugi Sudo Merura, sotto l'arco, al Nord del Chiamolo che divide la loro casa dalla castella Lanfogna Garagnin;
79. Nicchia di S. Agostino al Sud del vecchio Corpo di Guardia ora di proprietà Lanfogna Garagnin;
80. Porta terraferma colla Statua di S. Giovanni con circa 2 metri di spalla della muratura e cotta, per parte inclusa però la scala dalla parte della piazzetta;
81. Due archi di bottega del muro dell'ortocello Lanfogna Garagnin dal suo lato e levante di fronte alla casa delle Pinocchiere (però da trasportarsi)
82. Vecchia caserma di cavalleria in Gormara, ora di sotto Pietro Rasparda colla scalone;
83. Coppio delle Pinocchiere;
84. Chiesa di S. Leone ora proprietà Demomiale;
85. Casa Lamoni sul piazzale delle Pinocchiere;
86. Al Sud della stessa, casa dell'ato Cesare Jucker
87. Porta esterna della casa degli eredi Candia, e poggiolo al I piano, nella callecchia sopra la casa Carlo;
88. Attigua casa degli eredi Bone Simio e di loro Parada, di stile Lombardesco;
89. Stemma di Dragazzo dal lato di mezzogiorno del volto Sasso in calle delle Acque.
90. Finestra arcuata a doppio pilastri e doppio arco con frammezzo No quadretti di pietra bianca e di mattoni rossi alternati, a ponente della contrada delle Acque sopra l'arco che conduce alla casa di Dragazzo;
91. Stemma di Dragazzo sul II volto che conduce alla sua vecchia casa dominicale;
92. Porta d'ingresso nel cortile della casa stessa;
93. Due archi a mezzogiorno del cortile con frammezzo iscrizione del 1581 riferentesi alla casa Dragazzo.
94. Corona del pozzo in stammo nel cortile

95. Stemma sulla porta d'ingresso della casa nel cortile sopra;
96. Portone stemmato della Cantina sotto la casa degli "12 ed de
Mutorzio a mano destra della contrada; al cir. N°
97. Portone stemmato della casa Spanich in continuazione del
precedente verso Ovest
98. Casa di Giovanni Candia con una finestra bifora al I° piano
e semplice nel secondo avante saraceno molto sporgente e
sottoposto stemma;
99. Casa di Tizico Berchet, al circo N°
100. Cornici di due finestre bifore al I° piano della casa di Marino
Berchet Bator con sottostanti porta arcuata di bottega;
101. Portone arcuato della casa fu Racetin ora Madrazza con
stemma e relativo motto in pietra
102. Portone gotico di bottega a levante della contrada sulla casa
fu Racetin ora Madrazza;
103. Portone arcuato a levante della casa di Tomo Cega;
104. Casa degli Erri de Celso Cega al Cir. N°
105. Casa di Marino Berchet Bator situata all'angolo delle contrade
de Cega e de Mutorzio
106. Togguolo al II° piano della casa domenicale Madrazza in con-
trada S. Pietro.
107. Casa degli stemm. Madrazza in continuazione della precedente
verso Est di stile Lombardesco;
108. Arco nell'ingresso della casa Glade Blawch presso San
Pietro
109. Corona del pozzo sulla esterna della casa istessa;
110. Casa di Matteo Franch fu Berchet in Piazza colle
sottoposti archi delle botteghe e col cortile;
111. Portone della casa fu Santa Benedetti dal lato di mezzo
del Campicello di fronte all'ingresso laterale della Cippice
fra Lubon
112. Porte arcuate di bottega sotto la casa Sauerma in calle de
Mutorzio e nel chiavolo;
113. Stemma al I° piano della casa di Tizico Berchet colla sotto
posta iscrizione con cornice nel chiavolo stem. al. Cir. N° 138.

95. Stemma sulla porta d'ingresso della casa nel cortile n.º 1.
96. Partone stemmato della Cantina sotto la casa degli "E. 08 de Mitro" a mano destra della contrada; al cir. n.º
97. Partone stemmato della casa Spanich in continuazione del precedente verso Ovest
98. Casa di Giovanni Candia con una finestra bifora al I.º piano e semplice nel secondo avante saracena molto sporgente e sottoposto stemma;
99. Casa di Vito Paschet, al cir. n.º
100. Cornici di due finestre bifore al I.º piano della casa di Marino Paschet Bator con sottoposti porta arcuata di bottega;
101. Partone arcuato della casa fu Racetin ora Madrazza con stemma e relativo motto in pietra
102. Partone gotico di bottega a levante della contrada sulla casa fu Racetin ora Madrazza
103. Partone arcuato a levante della casa di Tomo Cega;
104. Casa degli "Eros de Celso Cega al Cir. n.º
105. Casa di Marino Paschet Bator situata all'angolo delle contrade de Cega e de Mitro
106. Soggiuolo al II.º piano della casa sommaria Madrazza in contrada S. Pietro.
107. Casa degli stemmi Madrazza in continuazione della precedente verso Est di stile Lombardesco;
108. Arco, nell'ingresso della casa Fide Slavich presso San Pietro
109. Corona del pozzo sulla esterna della casa istessa;
110. Casa di Matteo Spanich fu Paschet in Piazza colle sottoposti archi della bottega e col cortile;
111. Partone della casa di Santo Benedetti sul lato di mezzo del Campicelli di fronte all'ingresso laterale della Crippia fra Lubon
112. Parte arcuate di bottega sotto la casa Paserna in calle de Mitro e nel chiavolo.
113. Stemma al I.º piano della casa di Vito Spanich colle sottoposti iscrizione con cornice, nel chiavolo. Stema al. Cir. n.º 138.

114. Archi di porte, a destra nell'uscire da questo chiassuolo
 115. nella piccola casetta de Cippico, ove in sequisse la de-
 molizione salvare le teste delle porte e delle finestre;
116. Casa di Santo Strepich e d'Antonina moglie d' Stefano
 Speras al corso N. 109 in calle Righi
117. Nella stessa contrada al II. piano della casa Francica
 ora d' Maria Casotto
118. Cortile della casa stessa, escluso il portone;
119. Partene d' ingresso dell'attuale Certamiza d' proprietà Morotti.
120. Chiesa Venetiana d' S. Barbara, ora magazzino de F.lli Masazza
121. Casa d' Pietro Fontinella con scala esterna e sottoposta di balliga
 al Cors. N. 159, in calle S. Merlo (ora c'era la officina seguitata)
122. Partene della casa fu de Fassignati ora Marchi nella stessa
 contrada al N. 157.
123. Porta e finestra murata della vecchia vicina (alla parte
 d' tramontana nella contrada);
124. Volto della casa Lubin fu di Guarico
125. Partene arcuato di cantina e stemma al I. piano della casa d' Stefano
 Calebotta d' fronte alla piccola casa degli Enos d' Merlo Lubin.
126. Archi nel cortile della casa degli Enos fu Giovanni Lubin
 corso N. 187, e scala veneziana piccola e bassa;
127. Due portoni arcuati, ed avanzi d' fregi gotici murati dal
 lato esterno d' Sud della casa d' Guarico de Guarico al N. 178.
128. Quattro colonne d' pergola nell'orto d' questa casa e un archi;
 trave stemmata;
129. Porta al pianotetto d' Levante della stessa casa;
130. In casa della Sig. Gribia Laurich al N. 123: scala veneziana,
 uno stemma gotico dal lato esterno d' Levante e presso a
 questo un fregio antico coll'iscrizione PAX (forse
 d' davanti d' una finestra)
131. Picciolo e lu da all'orto, in primo piano, e portone d' ingresso
 stemmato, posti obliquamente, della casa d' Donato Stat. Cor
 al N. 83.
132. Volto e soprastante loggia in contrada Pagatello, d' proprietà
 fu Paul, Catholich Lubin e Juan Pablo d' Agostini;

133. Finestra al 1° piano dal lato d. levante della casa Paut nella
 sotto contrada
134. Finestra al 1° piano dal lato d. ponente della casa Bollara,
 nella contrada stessa;
135. Portone arcuato e canbina dal lato nord della casa degli Orsi
 su duca de' Nutriani
136. Facciata d. ponente della casa Cattalunich di Sciocco nonché
 una piccola nicchia sopra alla scala dal lato d. mezzod.
137. Architrave stemmato colle iniziali C.D.F.S.S. del portone d.
 Cantina fra le case Cattalunich
138. Avanzi nella casa di Donizio Statto al N. 83: avanzi del
 portone; un acquas (lavello); un Dio Pane in bassorilievo
139. Casa di canonici era Ciprico di Nicconini col volto che la mirava
 all'opposta casa fu de' Rappugoli era Purwch.
140. Sulla casa domaniale Tarfogna Gasparin pezzo gotico in
 terzo piano dal lato d. levante; tribuna gotico-morava sul 1° piano
 dal lato d. ponente in calle dell'acqua; facciata nella Piazza
 sta.
141. Edifici del giardino Tarfogna Gasparin fuori d. città
142. Porta arcuata dell'orto Carlo Grimpetto e quello Lade Morsch
 pure fuori d. città. (però da trasportarsi.)

Nel sobborgo del Solaro Pua

143. Finestra sopra la finestra del 1° piano della casa Moretti,
 gr. del ponte a manca al N. 139.
144. Arco d. bottega coll' insegna di S. Alberto a mezzod. della ca-
 sa di Giovanni Calabotta al N. 124.
145. Architrave spezzato, dal lato d. mezzod. della casa di Angelo
 Pacci detto Caccia con mezzod. il nome Marin Dragonevich
 1562 e calle stemma;
146. Chiesa di S. Giuseppe.
147. Portone arcuato con stemma a mezzod. del Cortile della
 casa Stelle Ginzari al N. 122, nonché scala a mezzod. della
 medesima casa

148. Tre finestre di cantina arcuate, gotiche a prandiaro del lato est della casa e Madonna?
149. Portale & casa fu Jura al n. 96, col suo portone ester-
no;
150. Stemma sopra la finestra del III piano, da mezzogiorno sulla casa Caschina d'ingesta, alla detta casa Jura.
151. Chiesa di S. Lazzaro
152. Portone & ingresso dell'Oratorio di S. Lazzaro coll'uscio, stam-
mato e decorato; scala veneziana, due porte in legno
delle stanze a destra dell'uscio; corona dell'uscio, acquajo
rotondo con 4 fori all'angolo nord-est della esterna; croce
incisa in pietra, nel cortile.
153. Colonna stemmata con croce di ferro al brivio che gira la
strada dei Dotti e della Madonna del Trolo.
154. Cappellotto della Madonna al brivio dei Dotti e di S. Dolac
colle successive mechie della via Crucis, colle colonne della
pazzola lungo la strada che conduce ai Dotti.
155. Convento dei Dotti colla chiesa e in tutte le portanze.
156. Finestra rotonda sopra la porta della chiesa di S. Pietro, e
campaniletti alla romana;
157. Portone a levante della casa di Quirico di Ant. Quirico di Camos
lungo al n. 284.
158. Qualche avanzi di lavoro bronzo della Casa di Giovanni dei
Lugani al n. 240.
159. Chiesa di S. Paolo.
160. Portone arcuato esteri, scala veneziana, Torino internamente, del-
la casa fu Lucio ora erede di Giovanni Pratti, sulla quale
Giovanni di lui sono le sue opere.
161. Finestra bifora gotica sopra il portone d'ingresso delle case
di Taddeo Cattalini, di Ant. Cater. Michetta, e scala esterna
nel cortile di queste case, di proprietà di Taddeo Cattalini.
- Nei dintorni di Travi
162. Torre di Churban sopra una torre Madriassa colonnata
di S. Vito di S. Piero.

163. Torre a Scirracie di proprietà delle Sign. Giulia e Lucrezia
Lapich.

164. Stabilimento di molini

165. Casa di villeggiatura della famiglia degli Orsini ora di
sign. Antonio e Lorenzo sita a Otricoli.

* *Tekst je skraćena verzija autoričine studije "Zaštita spomenika u Trogiru tijekom XIX stoljeća".*

Izostavljena su poglavlja: Uvod, Proučavanje spomenika, Metode zaštite spomenika, Zaštita pokretnih spomenika, Arheološka istraživanja i Zaključak.

Kratice:

AGF	Arhiv Garagnin Fanfogna, Split
AKU	Arhiv Pokrajinskoga konzervatorskog ureda u Splitu
BASD	Bullettino di archeologia e storia Dalmata, Split
GZSKH	Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb
PAS	Povijesni arhiv Split
PPUD	Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji

Bilješke:

²⁰ Vidjeti: Vjeko Omašić, *Lipanjski dani u Trogiru 1797, Mogućnosti*, 10-11/1980, str. 1132-1141; Roko Slade Šilović, *Anarhija u Trogiru 179.*, BASD XXXVII, II supplemento, Split, 1914.

²¹ Ivan Luka Garagnin (Trogir, 1764 - Trogir, 1841), polihistorik, ekonomist, agronom i prirodoslovac. Izveo je prva sustavna arheološka istraživanja u Salonu. Zauzimao se za gospodarsko unapređenje Dalmacije i bio jedan od osnivača kaštelansko-trogirske gospodarske akademije. Vidjeti: Ivan Luka Garanjin, *Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji*, Split, 1995.

²² Vidjeti: Danica Božić-Bužančić, *Počeci zaštite i sabiranja umjetnina u Dalmaciji*, PPUD 18/1970, str. 145-159; Ivo Babić, *Prilog poznavanju povijesti grafičke dokumentacije salonitanskih spomenika*, GZSKH 8-9/1982-83, 67- 80; S. Piplović, o. c., 10, str. 24-31.

²³ Mletački lavovi demolirani su 1932. godine. Tadašnji konzervator mjesnog muzeja Roko Slade Šilović izvjestio je 12. XII. 1932. godine Konzervatorski ured o demoliranju mletačkih lavova. Vidjeti: Giuseppe Praga, *I leoni di Traù, isto*, vol. XIV, fasc. 81, 419; Antonio Cippico, *Caccia grossa e non riservata Rušenje mletačkih lavova*, vol. XIV, fasc. 81, 414-418; I. Mihovilović, *Trogirski lavovi. Zvijerka koja gramzi za bijesom i pokoljem...* *Novosti*, XXVI/1932, br. 353; *Trogirski i rimski lavovi*, *Narodna obrana*, VII/1932, br. 52; C. Pezelj, *Povodom rušenja lavova u Trogiru*, *Zov sa Jadrana*, 2/1933, br. 1; *Un bando di concorso per i*

leoni di Trau (Predaja lavova iz Italije Trogiru), *Il popolo di Spalato*, 2/1942, br. 162.

²⁴ Nestaju kula Oprah, kula sv. Barbare, kula Malipiera, bastion sv. Ivana ili bastion S. Zuane, kula biskupije, kula Lucić, bastion Bernardo, Foscolo. Sačuvane se samo kaštel Kamerlengo, kula sv. Marka, kula Vitturi i kula sv. Nikole. Ostali su samo slabi tragovi utvrde Bernardo, vidljivi uz obalu u parku Sofija. Tragovi polukružne okrugle kule Malipiere, koja je dobila ime po gradskom knezu Troilu Malipieru (1477-1480), porušene do temelja tijekom XIX. stoljeća, potpuno su nestali sredinom 50-ih godina prošloga stoljeća prilikom uređenja ceste koja ide uz obodnicu katedrale. Ivo Babić i Svetislav Vučenović, *Trogir, monografija, Kulturno blago Trogira, Urbanistički razvitak i graditeljstvo*, Zagreb 1990, str. 37-64; Vanja Kovačić, *Trogirske fortifikacije u 15. stoljeću*, PPUD 37, Split 1997-1998, str. 109-134.

²⁵ AKU 16/1876. *Dalmacija, konzervatori, imenovanja, prijedlog za imenovanje konzervatora u raznim mjestima Dalmacije.*

²⁶ D. Božić-Bužančić, o.c., 22, str. 145-146; S. Piplović, o.c., 10, str. 140-141.

²⁷ Vicko Andrić (Trogir, 23. III. 1793. - Split, 15. I. 1866), arhitekt i konzervator. Kao konzervator bavio se uređenjem Dioklecijanove palače u Splitu i projektirao je u klasicističkom stilu. Vidjeti: Duško Kečkemet, *Vicko Andrić, arhitekt i konzervator 1793-1866*, Split, 1993.

²⁸ Mihovil Glavinić (Makarska, 14.X.1833 - Zadar, 22.VIII.1898), gimnazijski profesor i ravnatelj splitskoga Arheološkog muzeja. Bavio se arheologijom i 1872. godine imenovan je ravnateljem Arheološkog muzeja u Splitu te konzervatorom starinskih spomenika u Splitu. Istraživao je antičku Salonu, a posebice je zaslužan za konzervaciju splitske katedrale i zvonika, te za restauraciju akvedukta Solin - Split.

²⁹ Josip Alačević (Makarska, 1826 - Zadar, 8.III.1904), arheolog i povjesničar. Imenovan je konzervatorom starina u Splitu i Zadru 1878. godine. Iste je godine, zajedno s M. Glavinićem, pokrenuo časopis *Bullettino di archeologia e storia dalmata u Splitu*.

³⁰ Frane Bulić (Vranjic kod Splita, 4.X.1846 - Zagreb, 29.VII.1934), arheolog, konzervator, polihistorik. Na mjesto ravnatelja klasične gimnazije i upravitelja Arheološkog muzeja i konzervatora za splitsko okružje imenovan je 1833. godine. Od 1912. do 1925. godine bio je konzervator za cijelu Dalmaciju. Bulić je djelovao kao istraživač na terenu, konzervator i pisac stručnih i znanstvenih radova. Osim brojnih nalaza, poznato je njegovo otkriće sarkofaga hrvatske kraljice Jelene iz 976. godine na Otoku u Solinu (1898). *Sudje-*

lovaio je u zaštitnim radovima u Dioklecijanova mauzoleju 1880/85. te u obnovi romaničkog zvonika splitske katedrale 1890-1908. godine, itd., zalažući se za umjerenije zahvate na građevinama.

³¹ AKU, br. 60/1884. od 25. VIII. Trogir (Čiovo) spomenici, popis nepokretnih spomenika na Čiovu. Pod istim brojem, 60/1884, ali s drugim datumom, tj. 31.VIII.1884, nalazi se dopis upućen Općini Trogir u svezi sa spomenicima koje treba konzervirati, a to su katedrala, loža i crkva sv. Barbare.

³² Ivo Babić i Svetislav Vučenović, o.c., 24, str. 41-42; spominje ga slikar Emanuel Vidović u pismu koje piše svom prijatelju don Ivanu Delalleu: ...Čeka me tamo i moj stari prijatelj i duhovni kolega da se malo "išćakulamo" i oživimo naš Trogir Mate Čizmara. - Vidjeti: Vartal, br. 2/1992, Trogir, 1992, str. 36. Kada je i gdje nestao kip s likom viteza Orlanda nismo uspjeli saznati.

³³ Fotografija je iz fundusa što je pripadao obitelji Garagnin Fanfogna i nalazi se u fototeci Muzeja grada Trogira.

³⁴ AKU, br. 33/1897. Frane Bulić, Ritrovamenti di mura antiche greco-illiriche a Trau, BASD XX, Split, 1897, str. 136-137; S. Piplović, o.c., 10, str. 59.

³⁵ Kodeks Historia Salonitana Tome Arhidakona, znamenit po Apendikuli Appendicula (Qualiter), jednime od najvažnijih izvora za hrvatsku povijest (ugovor između predstavnika hrvatskih plemena i mađarskog kralja Kolomana 1102. godine), prijepis iz XVI. stoljeća, tajno je prodao Ivan Dominik Fanfogna Garagnin 1903. godine mađarskom povjesničaru Lajos Thallóczyju za budimpeštansko Društvo svetog Stjepana. Taj kodeks, Codex Traguriensis, danas se čuva u Budimpešti. Zbirka statuta primorskih gradova prodana je današnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu 1905. godine, a dio knjiškog fonda, rukopisa i pergamena prodan je Zemaljskom arhivu (danas Hrvatski državni arhiv) u Zagrebu 1910. godine. Vidjeti: Hrvoje Morović, O trogirskoj knjižnici Garanjin-Fanfonga, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, g. X, br. 3-4/1964.

³⁶ Ivan Delalle (Trogir, 13.XI.1892 - Trogir, 31.I.1962), svećenik i kulturni djelatnik. Kršćansku teologiju i umjetnost završio je u Rimu 1929. godine, gdje je i doktorirao. Posvetio se crkvi i kulturnom radu, te o crkvenoj povijesti umjetnosti u Dalmaciji piše eseje, studije, prikaze, kritike itd. Napisao je knjigu Trogir, vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu, Trogir, 1936. godine. Godine 1928. osniva Hrvatsko kulturno društvo za sabiranje i čuvanje spomenika Radovan, kojemu je ujedno i prvi predsjednik.

³⁷ Roko Slade Šilović (Trogir, 16.VIII.1872 - Trogir,

15.IV.1944), ljekarnik i konzervator. Proučavao je i skupljao kamene ulomke za trogirski lapidarij, te marnim radom krajem srpnja 1923. osniva zbirku starina Gradski lapidarij. Zajedno s don Ivanom Delalleom osniva Hrvatsko kulturno društvo za sabiranje i čuvanje spomenika Radovan. Vidjeti: Danka Radić, Roko Slade Šilović i Mirko Slade Šilović, Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj, Osječki zbornik, Osijek, 1999, str. 181-192.

³⁸ AKU 18/1883. Zakoni na osnovi kojih se temelji zaštita spomenika u Dalmaciji.

³⁹ Kopija prijevoda dekreta Ministarstva unutrašnjih poslova upućena Namjesništvu u Zadru, 2. XII. 1855, br. 221-8/6074. RST, aa-36.

⁴⁰ AKU 1883. Zaštita dalmatinskih spomenika od prodaje strancima.

⁴¹ AKU 5/1873, 7/1873, 10/1873, 12/1873. Dalmacija, spomenici, zaštita načela Centralne komisije u vezi sa zaštitom spomenika.

⁴² AKU 29/1877, 37/1879, 53/1884. Konzervatorijalni ured, dopisi, upute kako treba slati dopise Centralnoj komisiji.

⁴³ AKU 21/1887. Upute u vezi s vođenjem arheoloških istraživanja.

⁴⁴ 53/1886. Upute konzervatorima pri obnovi crkve.

⁴⁵ AKU 28/1886. Upute konzervatorima o zaštiti starih grbova.

⁴⁶ Regolamento provvisorio interno Dell' Amministrazione Comunale di Traù e del personale salariato. Dokument je bez datuma, a potpisao ga je A. Fanfogna. HAS, FFG TO br. 16/VIII. L. Maschek, o.c., 11, str. 179; S. Piplović, o.c., 10, str. 50.

⁴⁷ Pravilnik se nalazi u biblioteci Garagnin Fanfogna u Trogiru pod signaturom br. 5427, IX g 18.

Zakon

dneva 15 Veljače 1886,

Kriepostan za Kraljevinu Dalmaciju,

(l.P.Z. Komad V. br.11 god. 1886).

kojim je uveden građevni pravilnik.

Na predlog i privolom pokrajinskoga Sabora Moje Kraljevine Dalmacije, odlučujem da se proglasi ovi Građevni Pravilnik.

Prvi odsjek.

O dopustu gradjenja,

1-78

Momu Ministru unutrašnjih posala naloženo je izvršenje ovoga zakona.

U Beču dne 15 veljače 1886.

FRANE JOSIP s.r.

Taffe s.r.

⁴⁸ Članak 4. Pravilnika, pod h)

- ⁴⁹ Članak 18. i 20.
- ⁵⁰ Članak 37.
- ⁵¹ Članak 31. i 33.
- ⁵² Usp. D. Kečkemet, o.c., 27, Zakoni, pravilnici i propisi, komisije i drugo za zaštitu spomenika, str. 162-165.
- ⁵⁴ AKU 18/1892, 33/1892, 25/1892, 28/1892, 30/1892, 33/1892, 34/1892, 40/1892, 9/1893, 15/1893.
- ⁵⁵ AKU 32/1875. Traži se popravak lože i katedrale. 18/1892, 25/1892, 28/1892, 30/1892, 33/1892, 34/1892, 40/1892, 9/1893, 15/1893; S. Piplović, o.c., 10, str. 20-24, 66-69.
- ⁵⁶ T.G. Jackson, o.c., 15.
- ⁵⁷ U fundusu što je pripadao obitelji Garagnin Fanfogna (danas u fototeci Muzeja grada Trogira) sačuvana je fotografija zapuštene lože, urušenoga, propalog poda, bez krova i obrasle u korov.
- ⁵⁸ S Burićem je ugovoreno premještanje tornja s javnim satom na crkvi sv. Sebastijana, i to iznad lože ili crkve sv. Marije. Također mu je odobreno podizanje kata za stan iznad lože i otvaranje prozora i vrata na crkvi sv. Barbare. Lovro Burić dobio je na javnoj dražbi radove na loži i obnovi triju susjednih crkava: sv. Marije, sv. Sebastijana i sv. Barbare. Srećom, do realizacije nije došlo jer je zbog kašnjenja s radovima Općina prekinula dogovor s Burićem; S. Piplović, o.c., 10, str. 19-24, 66-69.
- ⁵⁹ Ivo Babić, Renesansni lučni prozori i općinska palača u Trogiru, Adrias Zavoda za znanstveni i umjetnički rad JAZU, Split, 1987, str. 169-179.
- ⁶⁰ Ivan Miotto bio je po struci botaničar. Rođen je u Vegianu u Italiji. U Trogir je došao 1805. godine i pretpostavlja se da su ga doveli Garagnini. Vidjeti: Danica Božić-Bužančić, Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu, Split, 1995, str. 208-210.
- ⁶¹ Danica Božić-Bužančić, Prilog poznavanju privatnog i društvenog života Trogira u drugoj polovici devetnaestog stoljeća, Mogućnosti, 9-10, Split, 1987, str. 865-883; Vjeko Omašić, Obnova trogirskog kazališta koncem XVIII. stoljeća, Mogućnosti, br. 7/1966, str. 773-782.
- ⁶² Josip Slade (Trogir, 23.III.1829 - Trogir, 15.XI.1911), graditelj i arhitekt. Školovao se u Padovi i Splitu. Isprva je radio s V. Andrićem. Gradi mostove i zgrade. Važnija su mu ostvarenja kazalište u Šibeniku, Morettijeva kuća na Čiovu, gradska bolnica u Splitu itd. Sudjelovao je u obnovi renesansne gradske vijećnice u Trogiru s A. Bezićem, vodio kolaudaciju splitskog kazališta itd. Vidjeti: Cvito Fisković, Arhitekt Josip Slade, Trogir, 1987.
- ⁶³ Ante Bezić (Grohote na Šolti, 11.VI.1849 - Split, 2.VII.1906), graditelj i crtač. Projektirao je i restaurirao mnoge zgrade u Splitu i okolici. Zajedno s Josipom Sladom obnovio je srednjovjekovnu općinu u Trogiru. Projektirao je i javne dekoracije, crkvene oltare i nadgrobne spomenike. Crtao je arheološke nalaze iz Salone i okolice, surađujući s *Bulletino di archeologia e storia dalmata*. Djelovao je u Društvu za proučavanje hrvatske arheologije Bihać i surađivao u bečkom godišnjaku za zaštitu spomenika *Mittheilungen der k.k. Zentralkommission für Denkmalpflege*.
- ⁶⁴ AKU 5/1893, 51/1893, 46 /1893, 138/1893, 5/1894. Prenošenje grbova iz Kamerlenga i biskupske palače u komunalnu palaču. ... da pošto je dne 23 obašao kaštel Camerlengo u Trogiru i bivšu Biskupovu palaču pregledao te grbove i ostale starinske predmete u njima uzidane, obzirom na okolnost, da dignuvši iste s mjesta, digao bi se i karakter zgradam, mjenja je da isti ostanu gdje su... U dopisu Bulić upozorava na nužnost popravka i boljeg održavanja kaštela Kamerlenga. S. Piplović, o.c., 10, str. 19-20, 61-64.
- ⁶⁵ S. Piplović, o.c., 10, str. 63-64.
- ⁶⁶ AKU 31/1883, 40/1883. Trogir, vijećnica, prijedlog da se gotička bifora kuće Petra Sentinelle uzida u vijećnicu. Isto, 25/1884, 94/1884.
- ⁷³ C. Fisković, Lucićeva rodna kuća, Zbornik Historijskog instituta JAZU 6, Zagreb, 1969, str. 45-60; Roko Slade Šilović, Rodna kuća povjesničara Ivana Lucića u Trogiru, Narodna starina, 1924. sv. 7.
- ⁷⁴ Vidjeti Ivan Lucić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru I, II, Split, 1979, str. 985-988; I. Delalle, o.c., 36, str. 84; S. Piplović, o.c., 10, str. 35-36, 150-151.
- ⁷⁵ Ante Lubin (Trogir, 1809-1900), književnik i povjesničar, profesor književnosti na Sveučilištu u Grazu. Istaknuo se izvornim istraživanjima i komentarom Božanstvene komedije, koju među prvima tumači u odnosu prema znanosti i kulturi Danteova doba. Poznat je i kao polemičar (Dante protumačen Danteom ...).
- ⁷⁶ Vidjeti bilj. 37.
- ⁷⁷ Vidjeti: J. Slade, o.c., 63, str. 31-33.
- ⁷⁸ AKU 1/1875 od 4.II.1875, 21/1875, 26/1875, 32/1875, 23/1876, 30/1876.
- ⁷⁹ AKU 1/1875 od 4. II 1875, Trogir, katedrala, predlažu se popravci u katedrali, 21/1875, 26/1875 od 30. VI. 1875, predlaže se arhitekt za izvođenje popravka, 32/1875.
- ⁸⁰ AKU 23/1876. Popravak katedrale, nacrti arhitekta Klinnenberga. Vidjeti: Stanko Piplović, Djelovanje Aloisa Hausera u Splitu, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, br. 37, Zadar, 1995, str. 657.
- ⁸¹ AKU 25/1888, Katedrala, popravak štete nastale

- prilikom popravka crkve. *Dopis G. Fanfogne od 6. X; S. Piplović, o.c., 10, str. 85.*
- ⁸² Vidjeti opširnije u: *S. Piplović, o.c., 10, str. 84-89.*
- ⁸³ *S. Piplović, o.c., 10, str. 59-60.*
- ⁸⁴ *AKU 18/1889, 32/1889, 32/1893 Trogir. Sv. Ivan Krstitelj, popravak, pitanje popravka crkve; 17/1896, 25/1896. Trogir. Sv. Ivan Krstitelj, popravak crkve i preuređenje za pučku školu.*
- ⁸⁵ *Vidjeti: Stanko Piplović, Rad Ćirila Ivekovića u Dalmaciji, GZSKH 13/1987, Zagreb, 1987, str. 24-28.*
- ⁸⁶ *Vidjeti stanje trogirskih crkava u: Urban Krizomali, Pavao Klement Miošić biskup splitsko-makarski jednoć Solinski (1830-1837), Split, 1941, str. 64.*
- ⁸⁷ *U. Krizomali, o.c., 87, str. 63.*
- ⁸⁸ *I. Delalle, o.c., 36, str. 77.*
- ⁸⁹ *Milan Ivanišević, Crkva Sv. Leona u Trogiru, GZSKH, br. 4/1978-5/1979, Zagreb, 1978/1979, str. 277-282.*
- ⁹⁰ *S. Piplović, o.c., 10, str. 54.*
- ⁹¹ *I. Delalle, o.c., 36, str. 77.*
- ⁹² *Car Franjo Josip I. prvi put je službeno posjetio Trogir 1875. godine, a drugi put prigodom ljetnih manevara ratne mornarice 1891. godine.*
- ¹¹⁵ *I. Delalle, o.c., 36, str. 87.*
- ¹¹⁶ *Eitelberger, o.c., 14, str. 98.*
- ¹¹⁷ *Eitelberger, zajedno s Zimmermanom, koji je crtao spomenike i detalje po Trogiru, posjetio je Trogir 1859. godine. Usp.: I. Lucić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru I, II, Split, 1979. Tabla: Tlocrt i panorama grada Trogira (Memorie..., 1673.), str. 990-992. Na tabli Lucić topografski označava vrata: 1. Porta dell'immonditio. 2. P. del Castello. 3. P. di San Rocco. 4. P. di San Spirito. 5. P. grando. 6. P. vecchia di T.F. 7. P. nuova. Usp.: V. Kovačić, o.c., 24, str. 111, 116*
- ¹¹⁸ *Lapidarij Muzeja grada Trogira, inv. br. 77. Grb venecijanskog admirala Petra Loredana, XV. st. Usp.: V. Kovačić, o.c., 24, str. 123.*
- ¹¹⁹ *Vidjeti bilj. 75.*
- ¹²⁰ *Vidjeti bilj. 24; V. Kovačić, o. c, 24, str. 131.*
- ¹²¹ *Vidjeti bilj. 24. i 75.*
- ¹²² *S. Piplović, o.c., 10, str. 55-57 ; I. Delalle, o.c., str. 87; L. Maschek, o.c., 11, str. 177.*
- ¹²³ *AKU 37/1879. Trogir, spomenici, stanje spomenika, Loža, Kamerlengo i druge primjedbe dr. Fr. Swida, 20/1882.*
- ¹²⁴ *AKU 62/1885. Kamerlengo: trošno stanje i nužnost popravka.*
- ¹²⁵ *AKU br.62/1885. Trogir, Kamerlengo, popravak, trošno stanje tvrđave i nužnost popravka.*
- ¹²⁶ *U XIX. stoljeću grad dobiva novo groblje na kopnu.*

Od 1814. do 1831. godine prvo gradsko groblje bilo je kod crkve Gospe od Andela, gdje se nekada nalazio franjevački samostan. Za pokop su još služile i crkve sv. Lazara i Drida na Čiovu. Godine 1831. otvoreno je novo mjesno groblje Gospe od Zdravlja u polju zvanom Žulijan; I. Delalle, o.c., 36, str. 81.

¹²⁷ *S. Piplović, o.c., 10, str. 36-39; I. Delalle, o.c., 36, str. 69.*

¹²⁸ *S. Piplović, o.c., 10, str. 107.*

¹²⁹ *Vidjeti: S. Piplović, o.c., table sl. 16. i 17.*

¹³⁰ *Nacrt pripada fundusu knjižnice Garagnin Fanfogna, sign. VI g 7/1-35.*

¹³¹ *L. Maschek, o.c., 11, str. 177; S. Piplović, o.c., 10, str. 43-46.*

¹³² *S. Piplović, o.c., 10, str. 46-49.*

THE CONSERVATION OF MONUMENTS IN TROGIR IN THE 19th CENTURY

The text is a shortened version of the authoress' study with the same title. The text omits the following chapters: Introduction, The Study of Monuments, The Methods of Preserving Monuments, The Protection of Moveable Monuments, Archaeological Excavations and the Conclusion. The part of the text that is printed here includes the historical overview of the origin and development of conservation activities in Trogir from a wealth of documentary and archives materials during the first period of Austrian rule, during the brief period of French rule, and the second period of Austrian rule. The organisation of conservation in Dalmatia and thus also in Trogir was established in 1850 with the founding of the Central Commission. A list of monuments and ancient works of art in Trogir worth preserving was published in 1884 by the conservationist don Frane Bulić. The text also deals with the activities of individual conservationists: local ones like Vicko Andrić, Garagnanin Fanfogna, Glavnić, Bulić and others, while also noting the great influence of the Austrian school of conservation and its professors Max Dvorak and Alios Riegl. The authoress also analyses the legislation that defined conservation services. Special attention is devoted to the analysis of the restoration of the Town Loge and the Town Hall, the Lucić palace, the complex of church buildings, the town walls and the tower, as well as interventions in town planning.